

Moterys laisvės kovose: tyrimų būklė ir metodologinės išvalgos

DR. MINGAILĖ JURKUTĖ

Vilniaus universitetas Istorijos fakultetas

✉ mingaile@gmail.com

ENRIKA KRIPIENĖ

Doktorantė

Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras

✉ enrika.kripiene@genocid.lt

Straipsnyje aptariama tema – moterys Lietuvos partizanų kare. Autorės apžvelgia šios srities tyrimus, jų raidą Vakarų historiografijoje, akcentuodamos tiek teorinių, tiek metodologinių priėgų kismą, vėliau aptaria konkrečiai Lietuvos partizanų karo atvejį. Pirmiausia plačioje laiko perspektyvoje – nuo partizanų kovų laikotarpio iki antrosios Lietuvos nepriklausomybės laikų – apžvelgiamas moterų partizanų kario dalyvių (dalyvavimą suprantant plačiai, nuo kombatantų iki įvairių rezistencijos pagalbininkų) vaizdinys. Atskirai analizuojama lietuviška historiografija, nuo išėivijos istorikų iki naujausių darbų.

Nustatoma, jog Lietuvos atveju kartojosi visiems moterų rezistencijoje tyrimams būdinga situacija, kuomet ankstyvajame laikotarpyje (partizanų kovoms tebevykstant ir klostantis pirmiesiems kolektyviniams vaizdiniams) vyravo nekritiški, nedaug reflektuoti, idealizuoti ir propagandizuoti vaizdiniai. Sovietų režimo sąlygomis lietuviška historiografija neišgyveno Vakarų šalims būdingos historiografinės raidos, todėl atgavus nepriklausomybę tie patys vaizdiniai, dabar jau paremti keliais ankstyviausiais naratyviniais šaltiniais (Juozo Lukšos memuarais, Liongino Baliukevičiaus dienoraščiu), persikėlė į historiografiją, o populiariojoje istorinėje sąmonėje jie iki šiol plačiai paplitę. Sovietinio laikotarpio Lietuvos partizanų karui skirta propaganda nepasiūlė jokių specifinių moterų-partizanų karo dalyvių vaizdinių. Pastarąjį dešimtmetį įžvelgiamos daugiacentriškos pastangos naujai (teorijos ir metodologijos prasme) prieiti prie moterų Lietuvos ginkluotoje rezistencijoje tyrimų, suvokiant juos kaip savarankišką temą, vertintinos kaip gilesnių tyrinėjimų pradžia.

Pabaigoje autorės formuluoja galimas tolesnių tyrimų gaires: išnagrinėti kiekybinius ir kokybinius iki šiol sukauptus duomenis, pateikti išsamią moterų laisvės kovose statistinę analizę; tirti moterų socialinės istorijos kontekste, tampriai siejant moterų dalyvavimo partizanų kare tyrimus su socialine visuomenės raida; tiriant patį partizanų karą, kartu tirti ir karo atminties istoriją; plačiai naudoti interviu metodą, kadangi Vakarų tyrimų pavyzdžiai atskleidė, jog įprasti rašytiniai šaltiniai mažai fiksuoja specifiškai moterų patirtis.

Reikšminiai žodžiai: Antrasis pasaulinis karas, partizanų karas, pokaris, laisvės kovos, moterys, moterų istorija, lyčių tyrimai, vaizdiniai.

Įvadas

Aktualumas ir problematika. 2014 m., prasidėjus neramumams, o vėliau ir karui Ukrainoje, ko gero, neatsitiktinai visuomenė tarsi iš naujo dar kartą po Sąjūdžio metais buvusio ir vėliau tarsi nuslūgusio susidomėjimo atsigręžė į Lietuvoje vykusias pokario laisvės kovas. Vieni agresijai iš Rytų pasipriešinusius ukrainiečius matė kaip šiuolaikinius partizanus, lygino su mūsų (ir jų) antisovietinio ginkluoto pogrindžio nariais, kiti svarstė, ar šiandien iškilus grėsmei atsirastų daug tokių, kurie ryžtųsi tokiu pat būdu kaip ir prieš daugiau nei šešias dešimtis metų pasipriešint okupantui. Taigi, reaguojant į nūdienos aktualijas, partizanų pokario kovos tarsi pačios įsiaktualino. Nuslūgus pirminiam ginkluoto konflikto netoliese efektui, dėmesį minimos temos rėmuose daugiausia patraukdavo ir pritraukdavo su judėjime veikusiais asmenimis susiję įvykiai – kelios sėkme apvainikuotos partizanų palaikų paieškos istorijos¹, diskusijos, o gal veikiau vieši barniai dėl kontroversiškų biografijos detalių ir jų vertinimų², galiausiai – jubiliejinė sukaktis ir paskelbti proginiai metai³. Toks proginis, dažniausiai gana siauras, asmenybe apsiribojantis dėmesys ne tik nepretenduoja į gilesnio, mokslinio susidomėjimo paiešką, bet kartais esti net ir žalingas – norima matyti ir kalbėti tik apie herojišką judėjimo pusę, o pogrindžio narius vertinti tik iš teigiamos perspektyvos. Vis dėlto negalima jo vertinti ir vien tik neigiamai. Tiek pats susidomėjimas, tiek konkretūs to domėjimosi kampai istorikui gali signalizuoti apie tam tikrus jautrius taškus ir vienokio ar kitokio tyrimo poreikį, tad iš čia auga ir tyrimų gairės.

Žvelgiant šiek tiek plačiau, ne tik į antisovietinio pogrindžio judėjimą, bet ir į visą to itin sunkaus, lūžinio laikotarpio visuomenę, socialinį audinį, aklam tyrėjo žvilgsniui matyti, kad čia dar taip pat daugybė neartų dirvonų ne tik moksliniame lauke, bet ir retrospektyviame anuomečio vertinime, būdingame daliai šiandieninės plačiosios visuomenės. Apie tai savo tekstuose, aptardamas istorinės atminties ir savivokos vingrybes, yra kalbėjęs ir rašęs Valdemaras Klumbys⁴.

¹ 2018–2019 m. rasti žymių partizanų Adolfo Ramanausko-Vanago, Antano Kraujelio-Siaubūno ir Juozapo Streikaus-Stumbro palaikai. Plačiau žr.: „Rasti partizanų vado Adolfo Ramanausko-Vanago palaikai, [online], in: <http://genocid.lt/centras/lt/2962/a> (2021-11-11); „Rasti partizano Antano Kraujelio-Siaubūno palaikai“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rasti-partizano-antano-kraujelio-siaubuno-palaikai.d?id=81506845> (2021-11-11); „Našlaičių kapinėse Vilniuje rasti partizano Streikaus-Stumbro palaikai“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/naslaiciu-kapinese-vilniuje-rasti-partizano-streikaus-stumbro-palaikai.d?id=82754895> (2021-11-11).

² Tikriausiai daugiausia diskusijų vyksta dėl Jono Noreikos-Generolo Vėtros veiklos nacių okupacijos metais vertinimo ir šiandieninio įamžinimo, taip pat kartkartėmis viešojoje erdvėje vis pasirodo svarstymai apie vieno iš Vyčio apygardos partizanų vadų Juozo Krikštaponio veiklą Antrojo pasaulinio karo metais.

³ Minint 100-ąsias gimimo metines 2021-iejį paskelbti Lietuvos partizano Juozo Lukšos metai. Plačiau žr.: „Dėl 2021 metų paskelbimo Juozo Lukšos-Daumanto metais“, [online], in: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a1b-43412c03611eaae0db016672cba9c> (2021-11-11).

⁴ Gediminas Kajėnas, „Istorikas Valdemaras Klumbys ‚Mes vis dar gyvename apgulties sąlygomis‘, [online], in: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/asmenybe/istorikas-valdemaras-klumbys-mes-vis-dar-gyvename-apgulties-salygomis-285-1512834> (2021-11-08); Valdemaras Klumbys, „Po Cvirkos. Kas toliau?“, [online], in: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/valdemaras-klumbys-po-cvirkos-kas-toliau.d?id=88230521> (2023-11-08).

Taip pat pastaruoju metu stebimas moterų vaidmens istorijoje „atradimas“ ir augantis gebėjimas jį panaudoti ne tik įprastuose atminimo, pagerbimo rėmuose, bet ir platesniuose – emancipacijos, edukacijos ir kt. – kontekstuose. Viena ryškiausiai šiomis dienomis viešojoje erdvėje pastebimų istorinių asmenybių – visuomenės veikėja, tarpukario Lietuvos žvalgė, rezistentė prieš nacių bei sovietų režimus Marcelė Kubiliūtė. Šiomet minint 125-ąsias jos gimimo metines, vyko jos garbei skirta ne tik istorinė, bet ir moterų padėties, teisių problematiką palietusi diskusija „Už stereotipų ribos: Marcelės Kubiliūtės lyderystės pavyzdys ateities moterų kartoms“⁵. Būtent šios moters vardu Rokiškio gyventojai nusprendė pavadinti naują miestelio gatvę⁶. Įkvėpiančios įvairių Lietuvos moterų istorijos yra sugulusios ir į knygą vaikams⁷. Jauniesiems skaitytojams skirta ir visiškai neseniai pasirodžiusi Mariaus Marcinkevičiaus ir Linos Itagaki knyga, grafinė novelė „Mergaitė su šautuvu. Istorija apie mergaitę partizanę“. Kūrinyje pasakojama pokario laisvės kovų istorija iš mergaitės perspektyvos taip pat pakviečia pakeliauti po Lietuvą, aplankant ginkluotai rezistencijai skirtus muziejus, partizanų bunkerius ir pan.⁸

Sintetiškai žiūrėdami į aukščiau trumpai aptartą problematiką ir aktualumą, pasirinkome nagrinėti moterų, dalyvavusių Lietuvos 1944–1953 m. laisvės kovose, temą, laikydamos tai neatsiejama ginkluotos rezistencijos dalimi. Mus domina ne tik ginkluotos kovotojos, bet ir visos kitos, kurios vienaip ar kitaip prisidėjo prie ginkluotojo pagrindžio judėjimo ar buvo jo paveiktos. Deja, pasipriešinimą, karą vis dar esame linkę intuityviai suvokti kaip išskirtinai vyrišką fenomeną, vyrų reikalą, o visa karo ir pokario Lietuvos istorija vis dar yra belytė, socialinis lyties pjūvis kol kas sunkiai skinasi kelią šio laikotarpio Lietuvos istoriografijoje. Moterų vaidmenys, jų aptarimas partizanų karo kontekste vis dar yra traktuojama kaip įdomi, nepažinta, tačiau visų pirma – pikantiška ar romantiška tema. Išmanydamos temos kontekstą ir nuolat sekdamos viešojoje erdvėje vykstančias su ja susijusias diskusijas, ko gero, nesuklysim teigdamos, kad Lietuvos partizanų kare moterys yra įsivaizduojamos tarsi mitiniu pavidalu – vidutinis, istorija besidomintis Lietuvos pilietis gali pažerti šiokių tokių visuotinai priimtų faktų, pavyzdžiui: geras būrys moterų buvo ryšininkės, vikriai zujo po miškus ir visą Lietuvą, nes sovietai buvo daug mažiau įtarius merginų atžvilgiu, ar moterys daug geriau pakeldavo kankinimus. Tačiau čia paprastai žinios ir baigiasi. Dažniausiai nė vienos šių šauniųjų ryšininkių ar didvyrių, ištvėrusių so-

⁵ Vilius Narkūnas, „Marcelės Kubiliūtės pavyzdys ateities moterų kartoms: jos biografija – liudijimas, kaip ji nuosekliai siekė savo gyvenimo tikslų“, [online], <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/2048643/marceles-kubiliutes-pavyzdys-ateities-moteru-kartoms-jos-biografija-liudijimas-kaip-ji-nuosekliai-sieke-savo-gyvenimo-tikslu> (2023-08-10).

⁶ „Daugiau rokiškėnų balsavo už Marcelės Kubiliūtės gatvę“, [online], in: <https://www.grokiskis.lt/aktualijos/daugiau-rokiskenu-balsavo-uz-marceles-kubiliutes-gatve> (2023-08-10).

⁷ Viktorija Aprimaitė, Viktorija Urbonaitė, „Vakaro istorijos Lietuvos mergaitėms: 100 istorijų apie Lietuvos moteris“, Vilnius: Dvi tylos, 2020.

⁸ Lina Itagaki, Marius Marcinkevičius, *Mergaitė su šautuvu. Istorija apie mergaitę partizanę*, Vilnius: Misteris Pinckmanas, 2023.

vietinį tardymą ir neprasijojusių, vardų pasakyti nepavyksta. Retu atveju besidomintieji partizanų karu (net istorikai ne partizanų karo specialistai) gali iškrapštyti iš atminties kriaukšlių kurių nors Pušelę – Kalniškės mūšio „kulkosvaidininkę“ arba „Blynų baliaus“ šeimininkę, bet slapyvardis nepadeda prisiminti tikrojo vardo⁹. Garsiausia su partizanų karu siejama moteris yra partizano žmona – Nijolė Bražėnaitė-Lukšienė (nors, reikia pasakyti, šia savo pirmojo vyro pavarde ji niekur neprisistatydavo ir nebuvo vadinama). Dvi Pušelės ir žmona, arba dvi žmonos (kulkosvaidininkė Albina Neifaltienė-Pušelė irgi dažnai yra prisimenama kaip „kažkieno žmona“), populiariojoje istorinėje sąmonėje žinių apie moteris Lietuvos partizanų kare absoliutus horizontas.

Manome, kad vyrų ir moterų patirčių atskyrimas karo ir pokario metais, lyties aspekto įvedimas į istorinius tyrimus vertingai papildytų Lietuvos socialinę ir kultūros istoriją. Juolab kad ryškiai kyšo akivaizdžiai skirtingos skirtingų lyčių patirčių pasekmės (pvz., iki šiol turimas gerokai aukštesnis vyrų savižudybių rodiklis; savižudybių indeksas įtikinamai siejasi su išgyventomis politinėmis karo ir pokario represijomis¹⁰). Kita vertus, mus ne iki galo tenkina ir lyčių studijų disciplinos siūlomi prieigos taškai, kai tyrimo prasmingumas ir reikalingumas matomas pirmiausia dėl lyties kaip tikslo savaime. Pokario moteris, vienokiu ar kitokiu būdu veikusias laisvės kovose, mes matome kaip integralią viso judėjimo, savaime suprantama, ir to meto visuomenės dalį. Iš tiesų juk kalbėdami apie partizanų karą, kaip vieną esminių, lūžinių XX a. Lietuvos istorijos reiškinių, turėjusių neginčijamą įtaką vėlesnei visuomenės raidai, mūsų istorinės atminties formavimosi ypatybėms ir kt., ir kartu kalbėdami daugiausia apie vyriškąją partizanų visuomenės dalį, dažnu atveju eliminuojame nei daug, nei mažai – pusę visos visuomenės, kuri, tiesiogiai ar netiesiogiai, buvo veikiamą tuo metu vykstančios rezistencijos.

Planuodamos išsamų, visapusišką bei tęstinį pasirinkto baro tyrimą, šiandien siūlome įvadinį straipsnį, kurio **tikslas**: aptarti esamą situaciją mus dominančiame tematiname lauke ir suformuluoti galimas tolesnio prasmingo bei sėkmingo nagrinėjimo gaires.

Nuosekliam straipsnio tikslo įgyvendinimui pasitelkti šie **uždaviniai**:

1. Sudaryti moterų dalyvavimo kare tipologizaciją ir trumpai nusakyti moterų dalyvavimo ginkluotose rezistencijose Antrojo pasaulinio karo metais bei pokariu Europoje ypatybes.

⁹ Kalbame apie Albiną Neifaltienę ir Anelę Senkutę, abi naudojusias slapyvardį Pušelė.

¹⁰ Žr., pvz., Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008; *Sunkių traumų psichologija: Politinių represijų padariniai*, sudarytoja Danutė Gailienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2004; Danutė Gailienė, „Politinių represijų psichologiniai padariniai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 2, p. 121–126; Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė, „Politinių represijų metu patirtas sunkaus ilgalaikio traumavimo psichologinių padarinių kompleksiskumas“, *Psichologija: Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003, nr. 27, p. 43–52; Evaldas Kazlauskas, Danutė Gailienė, „Išgyvenusiųjų politines represijas potrauminės simptomatikos ir trauminės patirties, demografinių, somatinių veiksnių bei vidinės damos sąsajos“, in: *Psichologija: Mokslo darbai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, nr. 32.

2. Chronologiškai atskleisti moterų pokario Lietuvos laisvės kovose vaizdinius.
3. Aptarti moterų dalyvavimo antisovietinėje pokario rezistencijoje istoriografijos ypatybes.

Sandara. Tyrimą sudaro darbo įvadas, dėstymas ir išvados. Kiekvienam uždaviniui įgyvendinti skirtas atskiras skyrius, skyriai tematiškai suskirstyti į poskyrius. Antrame darbo skyriuje moterų vaizdinių apžvalga pradedama pačių partizanų daugiausia pogrindžio spaudoje taip pat memuaristikoje dažniausia naudotais ir plėtotais įvaizdžiais, po to aptariami sovietinių laikų propagandiniai vaizdiniai, galiausiai chronologiškai prieinama prie nepriklausomos Lietuvos viešojoje erdvėje, mene (kino, literatūros kūriniuose) aptinkamo moterų partizanų pogrindyje vaizdavimo. Straipsnio tikslu minimos gairės tolesniam tyrimui pateikiamos darbo išvadose.

Chronologinės ribos. Straipsnio tikslas, uždaviniai ir sandara suponuoja, kad darbe apimamos plačios chronologinės ribos – nuo pat Antrojo pasaulinio karo pradžios XX a. ketvirtojo ir penktojo dešimtmečių sandūroje iki šių dienų.

Šaltiniai, istoriografija. Išsami istoriografijos būklės analizė numatyta trečiame darbo skyriuje. Įžvalgos, pasiūlymai dėl potencialių šaltinių panaudos, jų ypatybių planuojamame įvairiapusiškame rūpinčios temos tyrime – darbo išvadose.

Vaizdinį šiame tyrime mes suvokiame kaip veikiant įvairiems socialiniams, politiniams, kultūriniais faktoriams besiklostantį bendriausią paveikslą, aptinkamą viešojoje erdvėje. Labiau fiksuojame ir analizuojame galutinį pasirodantį produktą, gana ribotai analizuojame socialinį ir politinį kontekstą, nulėmusį atitinkamą vaizdinių radimąsi, – tik tiek, kiek tai yra būtina norint suprasti pamatines juos formavusias prielaidas atitinkamose epochose.

Konkrečiai šiame straipsnyje naudojamos kelios šaltinių grupės, kurias galima suskirstyti pagal kilmę, panaudojimo pobūdį. Ryškiausiems moterų vaizdiniams, puoselėtiems pačių partizanų, užčiuopti naudojami jų palikti šaltiniai: pagrindinės spaudos straipsniai, taip pat keletas egodokumentų pavyzdžių; plačiąja prasme – tai rezistentų kūrybinis palikimas. Bendrą situaciją dominančiame lauke padeda susidaryti itin išsamus partizanų spaudos publikacijų rinkinys¹¹, jo stiprybė glūdi ne tik apdairiame tematiname suskirstyme, bet ir tame, kad čia galima rasti dokumentų, saugomų ne tik valstybiniuose, bet ir privačiuose archyvuose, kurie įprastomis sąlygomis tyrėjui gali būti sunkiau prieinami. Kaip tipiniai memuarinio pobūdžio šaltiniai naudotini gerai žinomo partizanų vadų rašytinio palikimo pavyzdžiai¹², pasižymintys juose paliečiamų temų gausa bei įvairove. Viena ver-

¹¹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, sudarytoja Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998.

¹² [Juozas Lukša] Juozas Daumantas, *Partizanai*, Vilnius: Vaga, 1990; Lionginas Baliukevičius, *Partizano Dzūko dieno-raštis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002.

tus, sunku sugalvoti, kuo naudojantis dar tiksliau galėtume iširti mums rūpimą aspektą. Kita vertus, negalime pamiršti, kad dėl šaltinių atsiradimo pirminio tikslo (dažniausiai tai buvo propaganda neutralia šios sąvokos prasme, t. y. savos informacijos, pasaulėvaizdžio, vertybių ir kt. sklaida, įamžinimas) juose aptinkamų vaizdinių negalime sutapatinti su realybe. Tokios išlygos įsisavinimas įgauna papildomos svarbos, kai kalbame apie šių įvaizdžių naudojimą ir eskalavimą dabartinėje viešojoje erdvėje, taip pat atveria kelią svarstytiams dėl įvairiakryptės tyrimų plėtotės.

Sovietinio laikotarpio vaizdinių rekonstrukcijai pasitelkta spauda ir meninės interpretacijos grožinėje literatūroje bei kinematografijoje. Ieškant sovietų režimo nekontroliuojamo moterų rezistenčių vaizdinio, žiūrėta pogrindžio savilaida: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika, Aušra, Ateitis, Alma Mater, Dievas ir Tėvynė, Laisvės šauklys, Perspektyvos, Rūpintojėlis, Tautos kelias, Vytis*. Sovietiniam, t. y. sovietų režimo kurtam, palaikomam ir kontroliuojamam, vaizdinui tyrinėti pirmiausia peržiūrėti Archyviniams dokumentams skelbti redakcijos prie Partijos istorijos instituto leidiniai, šeštajame–septintajame publikuoti serijoje *Faktai kaltina* – speciali ir tikslinė propaganda, skirta perinterpretuoti Lietuvos partizanų karą pagal sovietines ideologines istorijos aiškinimo schemas. Taip pat peržiūrėti kai kurie respublikinės, rajoninės ir kultūrinės spaudos leidiniai: *Tiesa, Komjaunimo tiesa, Valstiečių laikraštis, Anykščių rajono Kolektyvinis darbas*, Molėtų rajono *Tarybiniu keliu* ir *Pirmyn* bei Utenos rajono *Lenino keliu* laikraščiai, mėnraščiai *Švyturys, Literatūra ir menas*. Dėl itin išplėto sovietinio cenzūros ir priežiūros aparato nemanome, kad plėsti leidinių imtį būtų prasminga, mažai tikėtina, kad tai duotų daugiau rezultatų, kokių nors aptikto vaizdinio variacijų. Taip pat tirta, kokiais pavidalais, susijusiais su sovietine Lietuvos partizanų karo versija, moterys pasirodo grožinėje literatūroje ir vaizdiniuose trumpametražiuose bei pilno metro filmuose, interpretuojančiuose Lietuvos partizanų karo laikotarpį¹³.

Dabartinėje Lietuvoje labiausiai paplitusių moterų vaizdinių rekonstrukcijai naudojami viešojoje erdvėje vykstančių diskusijų metu išsikristalizavę įvaizdžiai. Tam pasitelkiami socialinėse medijose (Lietuvos partizanų istorijai skirtoje socialinio tinklo *Facebook* grupėje) aptinkami aktualūs komentarai, pranešimai naujienų portaluose. Pastebėtina, kad maksimaliai išaugus interneto prieinamumui, plačiai paplitus anoniminio komentavimo praktikai, o kiek vėliau išsikerojus ir socialinių tinklų naudojimui, viešosios erdvės stebėjimas pasidarė gana paprastas ir prieinamas kone kiekvienam. Kita vertus, bendravimas

¹³ Peržiūrėti filmai: *Gyvieji Didvyriai: Paskutinis Šūvis*, scenarijaus autorius H. Šablevičius, režisierius Arūnas Žebriūnas, 1960; *Jausmai*, scenarijaus autorius Vytautas Žalakevičius, rež. Almantas Grikevičius, Algirdas Dausa, 1960; *Laiptai į dangų*, scenarijaus autorius ir režisierius Raimondas Vabalas, 1966; *Niekas nenorėjo mirti*, scenarijaus autorius ir režisierius Vytautas Žalakevičius, 1965; *Perskeltas dangus*, scenarijaus autorius Marijonas Giedrys, Romas Gudaitis, režisierius Marijonas Giedrys, 1975; *Sužeista tylą*, scenarijaus autorius Juozas Požėra, režisierius Algimantas Kundelis, 1979; *Svetimi*, scenarijaus autorius, Antanas Jonynas, režisierius Marijonas Giedrys, 1961; *Vyrų vasara*, scenarijaus autoriai Aleksandras Jurovskis, Saulius Šaltenis, režisierius Marijonas Giedrys, 1970.

socialiniame tinkle sudarė sąlygas atsirasti socialiniams burbulams, turintiems tendenciją iškreipti vieno ar kito dominančio klausimo, jo populiarumo ar paplitimo mastą, todėl būtina turėti omenyje, kad kartais iš pirmo žvilgsnio itin paplitęs, populiarus mus dominančios srities vaizdinys gali būti tas, apie kurį kalba palyginti maža visuomenės grupė. Vis dėlto net ir nedidelė minėta sociumo dalis yra ta, kurios nariai labiausiai suinteresuoti mus dominančiais klausimais, tad nors jų nuomonė nevadintina visuotine, ji ne tik svarbi, bet ir kokybiškai reflektuojanti tai, ko ieškome.

Moteryų laisvės kovose vaizdinių ieškoma ir šiuolaikinėje kūryboje (kino filmuose, knygoje, muzikos kūriniuose). Čia, kaip ir kituose aptariamo skyriaus poskyriuose, koncentruojamasi ne į kiekybę, t. y. nesiekžiama užfiksuoti, paminėti, išskirti ir aptarti visų / kuo daugiau viešojoje erdvėje, kūryboje aptinkamų moterų paminėjimų, vietoje to stengiamasi išskirti ryškiausius ar kitaip ypatingus pavyzdžius.

Straipsnyje visai neaptariamas vienas naujausių, nemažai dėmesio susilaukęs pokario visuomenės atvaizdavimui skirtas kino filmas *Sutemos*. Tai – sąmoninga autorių pozicija, prisiimta reaguojant į kūrinio režisieriui išsakytus kaltinimus nederamu elgesiu su moterimis, nulėmusi sprendimą neiti žiūrėti šio filmo¹⁴. Panašių kaltinimų¹⁵ sulaukusio režisieriaus Jono Vaitkaus darbas *Vieni vienai* analizėje naudojamas, kadangi kino filmas sukurtas tuomet, kai apie tokį tariamą jo režisieriaus elgesį nebuvo žinoma, tad autorės filmą yra mačiusios.

Moterys kare: tipologizacija ir patirtys europiniame kontekste

XIX–XX a. technologinė pažanga ir jos sąlygota socialinė raida stipriai pakeitė karą. Technologinė raida nulėmė didėjančią karo brutalumą, neįtikėtinai išaugusius civilių nuostolius kariniuose konfliktuose. Antrojo pasaulinio karo metais žuvo 20 mln. kareivių ir apytikriai 30 mln. civilių¹⁶. Modernėjančiame pasaulyje karo laukas plėtėsi apimdamas vis didesnę socialinę teritoriją, įtraukdamas į karą platesnius ir įvairesnius civilių gyventojų sluoksnius. Net ir sėdint giliai užfrontėje pasidarė įmanomas, o dažnai ir neišvengiamas, įsitraukimas į kurios nors karo mašinerijos dalies aptarnavimą. Toks įsitraukimas pradėjo reikšti daugiau nei karo reikmėms mokamus padidintus mokesčius ir lieté asmeninio laiko struktūrą, asmeninių jėgų ir laiko skyrimą karui net ir sėdint namuose. Moterų vaidmenys XX a. karuose, tiek kariaujamuose reguliariųjų kariuomenių, tiek partizaninėse

¹⁴ Mažiausiai dvi moterys teigia patyrusios Šarūno Barto seksualinį priekabiavimą, plačiau žr., pvz.: „Š. Bartui – dar vieni kaltinimai: prakalbo ir dailininkė P. Bocullaite“, [online], in: <https://kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/kultura/s-bartui-dar-vieni-kaltinimai-prakalbo-ir-dailininke-p-bocullaite-837288> (2023-11-08).

¹⁵ Apie iš Jono Vaitkaus patirtą seksualinį priekabiavimą kalbėjo mažiausiai keturios moterys, plačiau žr., pvz.: „J. Vaitkus nušalintas nuo darbo su studentais LMTA“, [online], in: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/202680/j-vaitkus-nusalintas-nuo-darbo-su-studentais-lmta> (2023-11-08).

¹⁶ Skaičiavimai ir diskusijos dėl tikslaus Antrojo pasaulinio karo dalyvių, aukų etc. skaičiaus tebevyksta, todėl pasirinkome pateikti tik suapvalintus apytikslus duomenis. Tačiau patikimai galima pasakyti, kad karo veiksmuose žuvusių civilių nuostoliai tikrai gerokai viršija karių nuostolius.

struktūrose kariuomenių užnugariuose (pvz., raudonieji Sovietų Sąjungos partizanai) arba visai be reguliariųjų kariuomenių palaikymo (pvz., Ukraina, Baltijos šalys), irgi pasidarė gerokai įvairesni.

Galime suskaičiuoti septynis moterų moderniuose XX a. karuose vaidmenis:

1) moterys, kaip karo ne-dalis: civiliai (-ės), ginami, saugomi, kenčiantys, laukiantys, kol iš karo grįš kariai (tai motinos, seserys, žmonos, dukros, mylimosios);

2) moterys, kaip karo dalis, laikančios namų frontą (*home front*), dažnai dirbančios darbus, anksčiau laikytus specifiškai vyriškais, kol vyrai kariauja (ekonominis karo užnugaris);

3) moterys, atliekančios tam tikras pagalbines funkcijas fronte, nekarinėse struktūrose (karo lauko ligoninė, logistika, mechanika);

4) moterys, atliekančios tam tikras nemilitarines pagalbines funkcijas karinėse struktūrose (ryšiai ir kt.);

5) moterys, atliekančios militarines funkcijas karinėse struktūrose (kombatantės);

6) moterys – karinės lyderės (vadovaujančiose pozicijose);

7) moterys – karo aukos (seksualinis ir kitoks smurtas prieš moteris).

Šiek tiek modifikavę ir partizaniniame kare rasime visus septynis moterų vaidmenis (tiesa, atrodo, kad Lietuvos partizanų kare nebuvo moterų vadovaujančiose pozicijose). Vis tik, kai kalbame ne apie reguliariąsias kariuomenes, bet apie ginkluotus partizaninius pasipriešinimus, reikia neišleisti iš akių jų specifikos – karo namuose, retai nutolstant nuo gyvenamosios vietos, niekada nenutolstant nuo bendruomenės / visuomenės, su kuria tapatinamasi ir už kurią kovojama. XX a. viduryje į partizaninius karus išėjo bendruomenės¹⁷ – tokios, kokios jos buvo tuo laiko momentu – nuo katalikiškos Lietuvos iki musulmoniško Alžyro, nuo savam laikui emancipuotų iki griežtai konservatyvių.

Iš čia auga vienas akivaizdus skirtumas, išryškėjantis lyginant vyrų ir moterų vaidmenis atskiruose rezistenciniuose judėjimuose, – plika akimi pastebimi didesni skirtumai tarp moterų vaidmenų nei tarp vyrų. Natūralus ir suprantamas dalykas – vyrai buvo modernizacijos procesų smaigalyje, jų socialiniai vaidmenys greičiau kito ir universalėjo reaguojant į bendrus ekonominius ir socialinius pokyčius visuomenėse. Tuo tarpu moterys, gerokai labiau suvaržyta ir inertiškesnė visuomenės grupė, išlaikė daugiau tradicinių bruožų, mažiau niveliuojamų modernizacijos.

Nėra šalies Europoje, kurioje Antrojo pasaulinio karo metais arba iškart po jo nebūtų kilę visai jokio ginkluoto pasipriešinimo. Vakarų Europoje (ir Vakarų istoriografijoje)

¹⁷ Žr., pvz., Roger D. Petersen, *Resistance and Rebellion: Lessons from Eastern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001; Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2020.

aukso standartas yra Prancūzijos rezistencija nacistinės Vokietijos okupuotoje ir Vichy režimo valdomoje Prancūzijoje, la Résistance¹⁸, nors vis labiau kelią skinasi ir anksčiau pražiūrėti judėjimai Rytų Europoje, pagrindiniu priešu laikę Sovietų Sąjungą. Rytų ir Pietų Europoje ginkluoti pasipriešinimo sąjūdžiai kartais priešinosi ne tik okupantams, bet ir sprendė socialinės-politinės raidos kelio pasirinkimo klausimą, t. y. nacionalinės valstybės idėja mobilizuotos grupės kovojo greta grupių (arba prieš tokias grupes), suformuotų remiantis komunistine ideologija. Ši skirtis buvo ir Vakarų Europoje, t. y. rezistenciniai judėjimai telkėsi apie nacionalistus arba komunistus, tačiau be tiesioginio Sovietų Sąjungos kišimosi komunistų poveikis apsiribojo socialinių sąjūdžių forma. Masiškiausias moterų dalyvavimas vyko būtent ten, kur judėjimus organizavo ir koordinavo kairiosios ideologijos.

Visais atvejais dalyvavimas rezistencijoje reiškė ir kokio nors laipsnio moterų emancipaciją. Kartais moterys to siekė pačios, pasinaudamos karu (įprastos socialinės tvarkos subyrėjimu ar susvyravimu), kartais tokius tikslus kėlė rezistenciniai sąjūdžiai – ypač kairieji – norintys jas mobilizuoti¹⁹ (kaip bežiūrėsi, moterys sudarė plius minus 50 proc. visos populiacijos). Todėl moterų vaidmens rezistenciniuose judėjimuose tyrimas matytinas kaip integrali ir svarbi (to laikotarpio) visuomenės tyrimo / suvokimo sudedamoji dalis, pranokstanti vien laisvės kovų problematiką.

Stipriausiai įtrauktos į ginkluotą pasipriešinimą moterys buvo Italijoje ir Jugoslavijoje, taip pat, oficialiais duomenimis, ketvirtadalį Sovietų Sąjungos raudonųjų partizanų gretų (25 proc.) sudarė moterys. Italijoje moterys sudarė 23,3 proc. visų rezistentų (35 000 moterų ir 150 000 vyrų)²⁰. Josipo Broz Tito Jugoslavijos liaudies išsivadavimo armijoje moterų buvo 16,7 proc. (apie 100 000 moterų ir apie 600 000 vyrų)²¹. Prancūzijos la Résistance moterys sudarė apie 12 proc. dalyvių²². Žydų partizanų gretose buvo apie 10 proc. moterų²³.

Moterų rezistencijoje tyrimai priklauso nuo bendros rezistencijos tyrimų būklės, o kelias į istoriografiją buvo keliariopas. Pirmąjį pasirodžiusį pavidalą galime pavadinti

¹⁸ Pvz., *Encyclopedia Britannica* rezistenciją vis dar apibrėžia kaip pasipriešinimą specifiskai nacistiniam režimui: „resistance, also called Underground, in European history, any of various secret and clandestine groups that sprang up throughout German-occupied Europe during World War II to oppose Nazi rule“. „Resistance“, [online], in: <https://www.britannica.com/event/resistance-Europe>-history (2023-11-08).

¹⁹ Itin ryškia politikinio moterų švietimo programą turėjo Graikijos Nacionalinis išlaisvinimo frontas (*Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο*), veikęs nuo 1941 m., kurio pagrindinė jėga buvo Graikijos komunistų partija.

²⁰ Dan A. d'Amelio, „Italian Women in the Resistance“, in: *Italian Americana*, 2001, vol. 19, no. 2 (Summer 2001), p. 127.

²¹ Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans: a History of World War II Resistance*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

²² Claire Andrieu, „Les résistantes, perspectives de recherche“, *Le Mouvement Social*, no. 180, 1997, p. 74.

²³ Duomenys iš San Fransisko Žydų partizanų švietimo fondo (*Jewish Partisan Educational Foundation*): [online], <https://www.jewishpartisans.org/content/jewish-women-partisans> (2021-11-08).

ti deklaratyviuoju–encklopediniu, arba moterys–talkininkės, kurios stovėjo patys petin bendroje kovoje kartu su vyrais. Tai – nerefleksyvus, giliau netyrinėtas pačių rezistentų turėtas, užrašytas ir jų ar vėlesnių istoriografų platintas vaizdinys. Pavyzdžiui, Prancūzijoje jam priklausytų teiginys, kad moterys buvo drąsesnės už vyrus, Lietuvoje – kad moterys geriau ištvėrdavo kankinimus, galimai išokę tiesiai iš partizano Dzūko dienoraščio. Čia moterys pasirodo ne individualiai, bet kaip grupė. Antrasis pavidalas – tai herojinis pasakojimas, arba moterys–herojės. Jį sudarė individualios moterų papasakotos istorijos, prisiminimai, užrašyti jų pačių arba kitų žmonių. Tai pasakojimai apie pavojus, žygius, nuotykius, vargus ir netektis, tačiau pastarieji esmingai nesiskyrė nuo vyrų pasakojimų. Paskutinis istoriografinis pavidalas ėmė rodytis maždaug aštuntajame dešimtmetyje, kai moterų tema rezistencijoje imta plėtoti žvelgiant iš karo sociologijos ir, žinoma, lyčių studijų perspektyvų.

Vakarų Europoje tyrimai buvo įtakojami politinių konjunktūrų ir akademinų madų, tuo tarpu komunistinėje Europos dalyje antinacinės rezistencijos istoriniai tyrimai buvo daug labiau apsinkinti ideologinių reikalavimų, o prieš režimus organizuotų pasipriešinimų tirti buvo iš esmės neįmanoma. Pavėluota pradžia, didesnės laiko distancijos, politinėse šaltojo karo įtampose gimusių naratyvų sukelti sunkumai galimai nulėmė tai, kad prieš Sovietų Sąjungos okupaciją kovojusios valstybės (Estija, Latvija, Lietuva, Ukraina) tik žengia pirmuosius žingsnius aptariamo baro tyrimuose – bando susisteminti, verifikuoti ir pateikti pirminę kiekybinę informaciją²⁴. Tuo tarpu šalyse, kuriose rezistenciniai judėjimai tyrinėti praktiškai nuo pat tada, kai tik jie pasibaigė, keliami ir nagrinėjami tiek labiau niuansuoti statistiniai klausimai (greta bazinių klausimų, tokių kaip kiek moterų buvo kombatantės, o kiek dalyvavo paramos struktūrose, tiriamas moterų, dalyvavusių pasipriešinime, pasiskirstymas pagal amžių, vedybinį statusą, išsilavinimą etc.)²⁵, tiek sudėtingesni socialiniai klausimai, pavyzdžiui, ar būta ryšio tarp rezistencijos ir po jos sekusių socialinių procesų, kaip rezistencinės patirtys jungėsi su pokario aktualijomis, kokias socialinio elgesio ir kultūros formas gimdė / lėmė rezistencija, ar tarp rezistencijos ir vėliau moteris palietusių procesų buvo genetinis ryšys, tęstinumas ar trūkis?

Iš esmės visi panašūs klausimai patenka į moterų emancipacijos procesą. Visuose rezistenciniuose judėjimuose moterys vykdė daugiau pagalbines nei kovines funkcijas, veikė kaip ryšininkės, medicinos personalas, prisidėjo prie pagrindžio spaudos ir propa-

²⁴ Šio projekto, kurio viena iš išdavų yra ir šis straipsnis, dalyvės pirmą kartą susistemino ir apibendrino iki šiol sukauptus duomenis. Žr. Ramona Staveckaitė–Notari straipsnį, paskelbtą LGGRTC puslapyje: „Moterys Lietuvos partizaniniame kare 1944–1953 m. Statistinis tyrimas“, [online], in: <http://www.genocid.lt/centras/lt/3451/a/> (žiūrėta 2023-08-09), vėlesniame etape, tyrimas išplėstas, specializuotas, remiantis Vakarų Europos tyrimų pavyzdžiais, lokalizuotas, susitelkiant į situaciją Lietuvos šiaurės rytuose, žr.: Ramona Staveckaitė–Notari, Andrius Tumavičius, *Moterys ginkluotoje rezistencijoje Lietuvos šiaurės rytuose* (Karaliaus Mindaugo srities atvejais), in: *Ibid*.

²⁵ P.vz., Charlotte Delbo, *Le Convoi du 24 janvier 1943* [dokumentų rinkinys], Paris: Les Ed. de Minuit, 2017; Claire Andrieu, „Les Résistantes, Perspectives de Recherche“, in: *Le Mouvement Social*, no. 180, 1997, p. 79–80.

gandos leidimo bei platinimo ir pan. Moterys, vadovaujančios koviniams daliniams, sutinkamos itin retai. Net ir tokia pastebimai stipriai moteris įtraukusiame judėjime, kaip Jugoslavijos komunistinio sparno partizanai, moterys, įsiliejusios į rezistenciją iš to paties visuomenės sluoksnio kaip ir kovotojai vyrai – ūkininkai valstiečiai, daugiausia užsiėmė panašiomis funkcijomis, kokias vykdė taikos metais savo kaimuose, t. y. kasdienę vyrų kovotojų buitį palengvinančiais darbais: virimu, skalbimu ir pan.²⁶ Reikia turėti omenyje, kad moterų įsitraukimas į ginkluotą rezistenciją vis tik buvo ypatingas ir naujas reiškinys. Iki šiol karas nėra populiarus moteriška veikla beveik niekur, abiem lytims privaloma karinė tarnyba galioja vos keliuose šalyse. Todėl moterų įsitraukimas į karą yra reikšmingų socialinių pokyčių visuomenėje dalykas.

Pirmaisiais pokario dešimtmečiais dominavo įsitikinimas, kad rezistenciniai judėjimai pagreitino moterų emancipaciją, tačiau aštuntajame dešimtmetyje prasidėjus revizionistinėms peržvalgoms tokiam įsitikinimui buvo mestas iššūkis²⁷. Sukaupus detalesnius statistinius duomenis, o ypač pradėjus dirbti interviu metodu, paaiškėjo, kad ligtolinė istoriografija dažnai apsiribodavo išankstiniais deklaratyviais teiginiais (moterys kovojo lygiai su vyrais, moterys buvo drąsesnės, į kovą daugiausia išeidavo jaunos netekėjusios moterys ir pan.), kuriuos po nuodugnesnių tyrimų dažną kartą teko koreguoti.

Deklaratyvumas, kalbant apie moterų dalyvavimą rezistencijoje, randasi nebūtinai dėl kokio nors išskirtinio rezistencijos tyrinėtojų aplaidumo. Socialinei istorijai skirtos istoriografijos prasme karo laikas patenka į keistą zoną. Pasauliniai karai, ypač Antrasis, istoriografijoje vis dar pasižymi tuo, kad suskaldo normalią visuomenės istoriją į „iki karo“, „kare“ ir „po karo“. Tiek karo, kaip karo tyrimai (karo veiksmai), tiek politinė raida, tiek socialinė istorija dažniausiai patenka į karo skliaustus, yra stebima, tiriama, nagrinėjama kaip uždaras laikotarpis, savotiška karo kapsulė. Ruth Leiserowitz atkreipė dėmesį, kad lyčių istorijos sintezės irgi paprastai yra perkertamos į istoriją iki 1939 m. ir istoriją nuo 1945 m.²⁸ Didieji XX a. karai, ypač Antrasis pasaulinis karas, pasižymėjo ypatinga visuomeninių santykių griaujamąja – ir transformuojančia – jėga, todėl integruoti karo laiką į tyrinėjamą procesą, vykstantį ilgesnį laiką, yra sudėtinga ir kelia papildomų keblumų. Pasižvalgius po karo laiką, iškart išlenda jo „nenormalumas“, pavyzdžiui, Lietuvoje vadinamuoju pokariu socialinė tvarka staiga radikaliai pakito, žmonių elgesys ėmė keistis į prieštaraujantį ankstesnėms socialinėms normoms, visuomenė reagavo savaip įteisindama šį nenormalumą, pavyzdžiui, tėvai užsimerkdavo prieš savo dukrų meilės ryšius

²⁶ Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans*.

²⁷ Plg. Laura Lee Downs, „Women and War: Conference at Harvard University's Center for European Studies“, in: *International Labor and Working-Class History*, 1984, nr. 25, p. 85–89.

²⁸ *Women and Men at War: A Gender Perspective on World War II and its Aftermath in Central and Eastern Europe*, sudarė Ruth Leiserowitz ir Maren Röger, Varšuva: Zeilenwert GmbH, 2014, p. 14.

su partizanų kovotojais²⁹. Tačiau iš kur radosi kitokia elgsena? Ar ji buvo kurį laiką besiklostančių pokyčių akceleracija, ar karo realijose užgimusi laikina etika? Ar po karo buvo grįžta prie ankstesnių vertybių, ar karo patirtys padėjo pamatus pokyčių tūšai?

Suardant karo kapsulę, išeinant už griežtų karo pradžios ir pabaigos datų, dažnai pastebima, kad karo patirtys, karo metu susiformavę vaidmenys, įgūdžiai skirtingai jungėsi su pokario metais iš naujo sustyguojamu socialiniu gyvenimu. Moterų, dalyvavusių Graikijos nacionalinio išsivadavimo fronto veikloje, biografiniai pasakojimai atskleidė, kad nors pokario metais visuomenė grąžino ikikarinį moterų vaidmenį, pačios dalyvės dažnai atmesdavo kraičio kaupimo geroms vedyboms scenarijų kaip vienintelį ar geriausią ir ieškodavo alternatyvių darbo ir išsilavinimo galimybių. Moterų dalyvavimas Graikijos antinacinėje rezistencijoje išjudino visuomeninį dialogą apie vyrų ir moterų teisių sulyginimą³⁰. Dvi didžiausios ir svarbiausios Italijos moterų asociacijos (dešinioji *Catholic Centro Italiano Femminile* ir kairioji *Unione Donne Italiane*), skatinusios moterų emancipaciją, šaknimis siekė antinacinę rezistenciją³¹. Tuo tarpu giliau panagrinėjus Prancūzijos rezistenciją paaiškėjo, kad moterų dalyvavimas rezistencijoje niekaip nėra susijęs su moterų emancipacijos judėjimais. Dar daugiau, prancūzų feministės nelabai gali pasiremti rezistenčių pavyzdžiais ar patirtimis, kadangi šios dažniausiai laikėsi perdėm tradicinio moters vaidmens. Net ir žymiausios pasipriešinimo grupių organizatorės paprastai veikdavo kaip vadovės, kol organizacijoje atsirasdavo vadovavimą galintys vyrai, o tada savo noru pasitraukdavo į antraeilę vietą³². Tokia moterų elgsena – tradicinių lyčių vaidmenų nekvestionavimas, apsiribojimas namų (ne viešąja) erdve asmeninei raiškai – galėjo nulemti ir mažesnius oficialius moterų dalyvavimo rezistencijoje skaičius: dalis moterų, ypač kaimiškose vietovėse, po karo nesiregistruodavo kaip buvusios rezistencijos dalyvės, nes tokiam veiksmui stokojo viešo veikimo patirties ir motyvacijos³³.

Kas mums iš šito margumyno? Galime pasiimti kelis dalykus. Suvokiant rezistenciją kaip socialinį reiškinių akivaizdi kelių laiko horizontų perspektyva. Žinoma, tiriant moteris Lietuvos partizanų kare reikėtų pradėti nuo pačios rezistencijos – kiek moterų dalyvavo, kokie buvo jų vaidmenys etc. Tačiau vertinga būtų žvelgti į visą rezistenciją kaip į dalį platesnio sociokultūrinio proceso. Vis dėlto partizanų sąjūdį inspiravo ne tik aplinkybiniai dalykai (sovietų represijos), bet ir gilesni kultūriniai procesai, pasipriešinimo idėja ir ge-

²⁹ Erika Kripienė, „Vyrų ir moterų santykiai lietuvių partizanų gretose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2020, nr. 1 (47), p. 81–96.

³⁰ Janet Hart, „Women in the Greek Resistance: National Crisis and Political Transformation“, in: *International Labor and Working-Class History*, 1990, nr. 38, p. 59.

³¹ Wendy Pojmann, „Emancipation or Liberation?: Women's Associations and the Italian Movement“, *The Historian*, 2005, vol. 67, no. 1, p. 74.

³² Claire Andrieu, „Women in the French Resistance: Revisiting the Historical Record“, in: *French Politics, Culture & Society*, 2000, vol. 18, no. 1, p. 16–17.

³³ *Ibid.*, p. 23.

bėjimas telktis į organizuotą judėjimą išaugo iš tarpukario kultūros³⁴. Sąjūdžio genezė, rezistencijos dalyvių motyvacijos daugiausia paaiškintinos tik tarpukario istorija. Kokios buvo moterų, dalyvavusių partizanų judėjime, motyvacijos? Ar jos atėjo paskui vyrus (motinos, seserys ir „kažkieno žmonos“), ar, kaip Monika Alūzaitė³⁵, priėmė savarankiškus sprendimus? Jei taip, kokiais kultūriniais ir / ar socialiniais pagrindais motyvuotus?

Taip pat besipriešinusi visuomenė, net ir nuslopinus pasipriešinimą, tiesiog taip neišnyko. Kaip rodo Vakarų istorikų tyrimai, porezistencinis laikotarpis gali būti ne mažiau svarbus (toliau) klostantis rezistentų tapatybei. Pavyzdžiui, būtent kalėjimas drauge sustiprino moterų, dalyvavusių Graikijos antinaciniame pasipriešinyje, kolektyvinę tapatybę, tuo tarpu kovos lauke jos turėjo mažai kontaktų su kitomis rezistentėmis³⁶. Kaip Lietuvoje vyrai ir moterys sutiko pralaimėjimą? Kaip laikėsi kalnimo vietose, kaip (ar) išlaikė rezistentų (kolektyvinę) tapatybę, ar ir kaip dalyvavo atminties išsaugojimo / perdavimo procese? Sutinkami pavyzdžiai rodo, kad vyrų ir moterų elgsenoje buvo reikšmingų skirtumų. Norilsko lageryje kalėjusi Genė Karaliūtė (vėliau ištekėjusi už irgi buvusio politinio kalinio) pasakojo, kad moterys lengviau pakeldavo Gulagą, nes laikėsi kartu (kartu švėsdavo didžiąsias metų šventes – Kalėdas ir Velykas, užsiimdavo įvairiomis kolektyvinėmis veiklomis, pavyzdžiui, turėdamos laisvą minutę kartu susėdusios meldavosi etc.), o, pasak jos, vyrams buvo gerokai sunkiau, nes jie buvo „po vieną“³⁷. Panašų solidarumą kalnimo vietoje liudijo Graikijos moterys³⁸. Kiti pastebėti ženklai leidžia spėti, kad būtent moterys buvo pagrindinės gyvosios atminties apie laisvės kovas perdavėjos. Tiriant Lietuvos partizanų kovų atmintį šeimose (ir bendrai šeimų atmintį) dažnai pasitaiko liudijimų, kad būtent iš moterų individai sužinodavo apie partizanų karą ir jo reikšmę tiek šeimose, tiek už šeimos rato ribų, pavyzdžiui, bažnyčioje jaunimo katechezai, kuri dažnai būdavo persipynusi su patriotiniu ugdymu, skirtų susitikimų metu³⁹. Tačiau visas šias pirmines įžvalgas būtina tikrinti nuodugnesniais sistemingais tyrimais.

Vaizdiniai

Partizanų puoselėti moterų vaizdiniai

Partizanų puoselėtus moterų vaizdinius galima skirstyti į kelias grupes. Pirma, tai tam

³⁴ D. Noreika, *op. cit.*

³⁵ Marius Ermužis, *Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

³⁶ Janet Hart, „Women in the Greek Resistance“, p. 47.

³⁷ Iš asmeninio Mingailės Jurkutės pokalbio su Gene Karaliūte.

³⁸ „Aštuonerius metus laukiau mirties bausmės. Buvome priėjusios išvados, kad mirsime, tikrai tuo neabejojome. Bet, žinoma, priešinosmės ir kalėjime. Kai paskelbdavo nuteistosios vardą, mes visą naktį kartu su ta moterimi šokdavome aplink palmę ir dainuodavome dainą *Likıt sveikos, moterys prie šulinio*“, cituota pagal: Janet Hart, „Women in the Greek Resistance“, p. 26.

³⁹ Tokie liudijimai užfiksuoti Mingailės Jurkutės vykdant disertacinį tyrimą „Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimas“ (2015) bei podoktorantūros tyrimą „Trauminių įvykių dalyvių atmintis“ (2020).

tikrų lietuvei-patriotei priskiriamų savybių rinkinys. Tokiame kontekste stipriai akcentuota moterų ir merginų dora, ištikimybė, patriotiškumas⁴⁰; būtent tokiomis savybėmis, taip pat drąsa ir ryžtu⁴¹, pasižymėjo lietuvaitės. Tiesa, galima atrasti paminėjimų, kad paskutinės dvi savybės laikytinos būdingesnėmis vyrams, ir jomis, kaip ir šaltais nervais pasižyminti viena mergina partizanų gretose, pašiepiamai (nors ne piktai) buvo vadinama komendantu⁴². Tuo tarpu pogrindžio bendražygėms linkstama priskirti kartais perdėtą jautrumą, išskirtinį jausmingumą⁴³. Kita vertus, vieno iš partizanų vadų Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraštyje yra pasąžas, skirtas talkininkių drąsai apdainuoti – esą jos dažnai geriau nei vyrai pakelia priešų kankinimus ir tardymus, mažiau išduoda ir yra pavyzdys „ne vienam vyrui“⁴⁴.

Įdomu, kad šalia dorų lietuvaičių aptinkamas ir kitas – rusų tautybės moteriškosios lyties atstovų, taip pat tų lietuvių, kurios vienokiu ar kitokiu būdu pasirinko bendradarbiauti su okupaciniu režimu (įskaitant ir romantiškus santykius), – paveikslas. Jos vaizduojamos kaip nuolankių, santūrių ir patriotiškų lietuvių priešingybė – ištvirtusios, įžūlios, moraliai puolusios *katiušos*⁴⁵. Ne tik pasileidėlės. Praktiškai – prostitutės. Toks moterų, kaip tautos išdavikių, horizontalių kolaborančių⁴⁶, traktavimas ir smerkimas, rezistenciniame pogrindyje nebuvo naujiena. Pavyzdžiui, Prancūzijoje taikyta praktika kurios metu su vokiečių kariais romantiškus ryšius palaikiusios prancūzės, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, buvo viešai gėdijamos, iš jų tyčiotasi, jos baustos nuskutant galvas. Paminėtina, kad plaukų nukirpimą, kaip vieną iš bausmių kolaborantėms, taikė ir Lietuvos partizanai⁴⁷. Yra žinoma ir kitų atvejų, kai vienokiu ar kitokiu bendradarbiavimu su sovietais įtariamoms moterims partizanų pritaikytos bausmės sietinos su jų lytimi, vienokiu ar kitokiu lytiškumo pašiepimu ar paniekimu⁴⁸. Karo kontekste tiek aukščiau aptarti neigiamų savybių vaizdiniai, tiek minėtas elgesys su priešo moterimis (plačiąja prasme)

⁴⁰ „Lietuvos jaunime!“, in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 448.

⁴¹ „Kovokime prieš dvasinius ir materialinius tautos naikintojus“, in: *ibid.*, p. 216.

⁴² Juozas Lukša [Juozas Daumantas], *op. cit.*, p. 116.

⁴³ *Ibid.*, p. 103.

⁴⁴ Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 122.

⁴⁵ Gardinas, „Komunistų rojaus vyresnysis brolis“, in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 221; „Mokytojų ir moksleivių uždaviniai per vasaros atostogas“, in: *ibid.*, p. 450; „Mieli moksleiviai“, in: *ibid.*, p. 456.

⁴⁶ Pagal „horizontali kolaboracija“ – terminas, naudojamas apibūdinti prancūzių užmegztiems ir palaikytiems seksualiniams ar romantiniams ryšiams su Prancūziją okupavusiais vokiečiais. Po valstybės išlaisvinimo tokios moterys buvo traktuojamos kaip kolaborantės, dažniausiai joms taikyta bausmė – galvos nuskutimas.

⁴⁷ „Pasakoja Mykolas Dirsė“, in: *Aukštaitijos partizanų prisiminimai. IV dalis*, sudarė Romas Kaunietis, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 158; Merkio rinktinės 3-iojo bataliono 2-ojo būrio vado Adolfo Baublio-Vyto raportas rinktinės vadui apie Eišiškių vls. Zubiškių apyl. Seniūno likvidavimą ir nelaimingą atsitikimą. 1947-04-26 in: *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda 1945–1952*, Vilnius: Lietuvos ypatingasis archyvas, 2003, p. 195.

⁴⁸ Tikriausiai visi esame girdėję apie partizanų išrengtas nuogai merginas, kurios vienoje ar kitoje situacijoje, jų nuomone, elgėsi netinkamai.

buvo įpastas reiškiny. Taip pat pastebėtą savų moterų ir kolaborančių vaizdavimų supriešinimą galime lengvai paaiškinti šaltiniais, kuriuose randami minėtieji įvaizdžiai (plačiau apie tai žiūrėti darbo įvade, skiltyje, kurioje aptariami šaltiniai). Kita vertus, stereotipiniai sovietų moterų įvaizdžiai, pabrėžiant jų grubumą, nemoteriškumą (taip pat kaip ir priešo vyrai keikės, vogė, buvo grubios ir labai įžūlios⁴⁹), aptinkami ne tik spaudoje, bet ir laisvės kovotojų memuaruose, dienoraščiuose. Laisvės kovotojams čia padeda drąsios moterys ir mergaitės, o su sribais bičiuliaujasi – mergos⁵⁰. Neigiama konotacija akivaizdi. Stribo pamotė, atsitiktinai miške užtikusi partizanus, – boba, o analogiškai juos radusi patikima moteris – tiesiog moteriškė⁵¹.

Antra vaizdinių grupė susijusi su moterų vaidmenimis, funkcijomis šeimoje, o kai kuriais atvejais ir pogrindyje. Čia ryškiausias moters paveikslo dėmuo – motinystė. Žvelgiant retrospektyviai paminėtina, kad oficialiai Lietuvoje Motinos diena pradėta minėti 1929 m. Tų metų kovo 24 dieną visuomenės veikėjos, buvusios Seimo narės Magdalenos Galdikienės iniciatyva sušauktas įvairių valstybėje veikusių moterų organizacijų ir spaudos atstovų susirinkimas, kurio metu nuspręsta pakviesti ir paskatinti visuomenę pirmąjį metų gegužės mėnesio sekmadienį minėti Motinos dieną. Tam buvo išleistas specialus atsišaukimas, bendraujama su vyskupais⁵², kurie turėjo prisidėti prie informacijos apie naujo tipo pavasario šeimos šventę skleidimo. Praėjus pirmajam gegužės sekmadieniui, rašytojas Balys Sruoga spaudoje iškilmingai rašė, kad Lietuvoje pagaliau pradėta minėti „tikros, nuoširdžios ir nedalomos tautos vienybės šventė – visų švenčių šventė švenčiausioji⁵³“. Per likusį nepriklausomybės gyvavimo dešimtmetį susiformavo motinos pagerbimo tradicijos, artėjant šiai šventei, taip pat jos metu įvairiuose renginiuose dėmesys buvo skiriamas ne tik pačioms mamoms, bet ir jaunų moterų ruošimui motinystei, motinų padėčiai visuomenėje. Įsivaizduojamame partizanų švenčiamų švenčių kalendoriuje Motinos diena ir jos minėjimas užėmė svarbią ir garbingą vietą⁵⁴ – tai buvo ne tik nepriklausomos Lietuvos tradicijų tąsa, bet ir principinė priešprieša sovietų bandymams Motinos dienos minėjimą pakeisti kovo 8-osios diena. Laisvės kovotojų „viešojoje erdvėje“ greta motinos – kaip gyvybės šaltinio, tautiškumo puoselėjimo ir išsaugojimo versmės bei garanto – itin svarbus ir dar vienas – kančios ir pa(s)iaukojimo motyvas: „Ir vėl pasiaukojančia ir viską pernešti galinčia širdimi Tu paskutinį kartą glaudei nemigo naktimis išaugintą sūnų, dukrą prie alpstancios krūtinės, paskutinį kartą Tu

⁴⁹ Juozas Daumantas, *op. cit.*, p. 10, 21.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 268.

⁵¹ Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 33.

⁵² Juozas Kudirka, *Motinos diena*, Ukmergė, 1994, p. 13–14.

⁵³ Balys Sruoga, „Motinos diena“, in: *Motina ir vaikas*, nr. 5, 1929, p. 2.

⁵⁴ Aistė Petrauskienė, „Karas ir šventės. Partizanų švenčių ir atmintinų datų kalendorius“, in: *Liaudies kultūra*, nr. 4, Vilnius, 2018, p. 83.

švelnia ranka glamonėjai juos ir palaiminai juos, išlydėdama garbingan žygin – Partizanų kelin.“⁵⁵ Savo dienoraštyje partizanas Dzūkas mini su laisvės kovotojais miške gyvenančią vyresnio amžiaus moterį, kuri daugiausia atlikdavo buities darbus ir jauniems vyrams bent iš dalies atstodavo motiną⁵⁶.

Mamos reikšmę puikiai iliustruoja ir simbolinė sąsaja, minima partizanų dainose. Tai lengvai paaiškinama visų pirma tradicinių įvaizdžių perėmimu iš liaudies dainų. Partizaniskose minorinėse dainose sesėms, kaip ir motinai, dažnai priskiriamas gedėtojos, kapų prižiūrėtojos vaidmuo⁵⁷. O štai spaudoje sesers sąvoka daug platesnė: ji čia ir geraširdė rezistentų pagalbininkė sesė-lietuvaite, kurios prašoma numegzti šiltų drabužių, pirštinių partizanams⁵⁸, ir šeimos narys⁵⁹, ir abstrakti sovietų ištremta lietuvė moteris⁶⁰, ir galiausiai, partizanė, kartu su (miško) broliais kovojanti už Lietuvos laisvę⁶¹. Vis dėlto pastebėtina, kad pastarasis (sesers) įvaizdis gana retas, ir viešajame diskurse seseriai ir apskritai moteriai visų pirma priskirtini tradiciniai, įprasti, su šeima susiję vaidmenys ir darbai. Moterys ir merginos buvos matomos ir traktuojamos kaip tos, kurios visokeriopa, pirmiausia motiniškai ar seseriškai, pasirūpina partizanais. Taip pat esant reikalui paguodžia, nuramina nesėkmių ar nelaimių ištiktus laisvės kovotojus⁶². Toks funkcinis vaizdavimas iš dalies atliepė realybę – juk priklausydamos partizanams, gyvendamos kartu bunkeriuose, stovyklose, moterys visų pirma buvo atsakingos už įvairius buities darbus⁶³.

Apskritai, tiek akcentuojant ir vaizduojant moteriškąsias lietuvei, pirmiausia partizanų talkininkei, būdingas savybes, tiek dvasinį-jausminį jos spektrą papildant socialiniais vaidmenimis, galime identifikuoti stereotipinius moteriškajai lyčiai priskiriamus bruožus, funkcijas. Tai neturėtų stebinti, greičiau atvirksčiai, kadangi tokia vaizdavimo būde labai gerai atsispindėjo tuometinės, tarpukario Lietuvoje augintos ir brendusios visuomenės pasaulėvaizdis, kuriam būdingi aiškūs, tradiciniai lyčių vaidmenys, skirtingų lyčių individams natūraliai projektuojamos skirtingos į(si)prasminimo trajektorijos. Kitais žodžiais tariant, moterys laisvės kovų kontekste buvo vaizduojamos taip, kaip tuo metu buvo priimta *matyti* ar įsivaizduoti „tinkamai“ besielgiančias aptariamąs lyties atstoves.

⁵⁵ „Motinos dieną minint“ in: *Kovojantis lietuvis*, 1952-05, nr. 5.

⁵⁶ Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 130.

⁵⁷ *Aukštaitijos partizanų eilės ir dainos*, sudarė Vaclovas Slivinskas, Kėdainiai: Spaudvita, 2015, p. 32–33.

⁵⁸ „Sesė lietuvaite“, in: *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save...*, p. 355.

⁵⁹ „Vėlinės“, in: *ibid.*, p. 491.

⁶⁰ „Requiescat in pace“, in: *ibid.*, p. 493.

⁶¹ Broliai ir sesės partizanai!, in: *Laisvės kovų archyvas*, nr. 7, 1993, p. 133.

⁶² Lionginas Baliukevičius, *op. cit.*, p. 122.

⁶³ Žaneta Smolskutė, „Moterys dalyvavimo ginkluotame pasipriešinime 1944–1953 m. ypatumai“, in: *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2, 2006, p. 60.

Sovietinio laikotarpio vaizdiniai

Kalbant apie sovietmečio vaizdinius, turime žiūrėti į bent dvi plotmes – oficialų, režimo reguliuojamą vaizdinį ir alternatyvų partizanų kovų atmintį išsaugojusios visuomenės vaizdinį. Pastarąjį nepaprastai sunku rekonstruoti, gal net nebeįmanoma. Savalaikiai šaltiniai, fiksavę ir palikę vos menkas partizanų karo nuotrupas, kaip pagrindžio savilaida, kurioje bendrai partizanų karas yra itin menkai paliečiamas, o partizanų vaizdinys itin abstrahuotas. Viso partizanų karo vaizdinys apsiribojo bendromis patriotizmo, meilės tėvynei ir nepasidavimo sovietizacijai reikšmėmis. Taip supaprastinus, redukavus, vietos nebeliko beveik jokiems specifikiškiems niuansams, vardams etc., taigi ir moterų dalyvavimas nesiklostė į jokių konkretų vaizdą. Gyvoji atmintis išliko tik mažoje dalyje šeimų, o pasakojimams liekant griežtai šeimos rate, kalbėti apie kokią nors alternatyvų *visuomenėje* besiklosčiusį vaizdinį negalime, tokio nebuvo.

Oficialiai Tarybų Lietuvoje rezistencijos turėjo nebūti. Partizanų kovų metu spauda tylėjo, o į Maskvą buvo siunčiami prašymai peržiūrėti sąjunginio Glavlito draudžiamų skelbti žinių sąrašus, nes sunkioje kovoje su rezistencija propaganda išties praverstų⁶⁴. Nepaisant to, leidimas prabilti ir ideologiškai perinterpretuoti Lietuvos partizaninį pasipriešinimą buvo duotas tik šeštojo dešimtmečio pradžioje, prasidėjus vadinamajai destalinizacijai, ir jį nulėmė kiek kitokio pobūdžio spaudimas.

Iš esmės buvo dvi aplinkybės (viena išorinė, kita vidinė), kodėl sovietų režimui prisiėmė grįžti prie šios, rodos, išspręstos problemos, ir jei ne jos, vietoj kokio nors oficialiai patvirtinto ir skelbiamo vaizdinio būtų spengusi gūdi tyla – partizanų pasipriešinimas gadino propagandinį pasakojimą apie Antrąjį pasaulinį karą, kaip visaliaudinę kovą prieš fašistinį žvėrį, ir taikų bei džiaugsmingą naujų socialistinių respublikų, tarp jų ir Lietuvos, įsijungimą į draugišką tarybinių respublikų šeimą. Pirmoji – tai žinios apie Lietuvos partizanus, paskleistos laisvajame pasaulyje. Pati pavojingiausia buvo partizanų vado Juozo Lukšos knyga *Partiznai už geležinės uždangos*, kuria buvo paremta visa vėlesnė lietuvių išėivijos partizanų karo istoriografija, iš dalies net motyvuojamas Lietuvos politinės nepriklausomybės nuo Sovietų Sąjungos siekis ir būtinybė. Tuo pat metu, prasidėjus Chruščiovo destalinizacijai, į Lietuvą pradėję grįžti buvę rezistencijos dalyviai buvo suvokiami kaip grėsmė Tarybų Lietuvos stabilumui. Visa tai vertė sovietus rengti atsaką ir pačioje šeštojo dešimtmečio pabaigoje atsirado propagandinis pasakojimas, suderintas su sovietine ideologija ir patvirtintomis istorijos interpretavimo schemomis.

Sovietinėje interpretacijoje konflikto ašis buvo klasių kova. Joje sužvėrėję banditai, anksčiau priklausę aukštesniesiems visuomenės sluoksniams, išnaudojusius valstiečius ir darbininkus, terorizavo taikius Lietuvos gyventojus, nusiteikusius statyti komunizmą. „Banditai“ buvo dvigubai svetimi „liaudžiai“. Jų svetimumą žymėjo ne tik neperžen-

⁶⁴ Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2018, p. 147–148.

giama kitokios socialinės kilmės bedugnė, bet ir nesavarankiškumas bei priklausymas nuo priešiško užsienio jėgų – iš pradžių jie tarnavo naciams („nacių talkininkai“), o šiuos įveikus – Vakarų imperialistams, visų pirmą Jungtinėms Amerikos Valstijoms, per savo *Amerikos balsą* inspiravusioms ir valdžiusioms visą partizanų judėjimą⁶⁵. „Banditai“ buvo kraštutiniai žiaurūs, apimti aklo socialinio įtūžio ne žmonės. Toks primityvus vaizdinys tvėrė iki garsiojo Vytauto Žalakevičiaus filmo *Niekas nenorėjo mirti* (1966) pasirodymo, kuris žymi gerokai subtilesnių manipuliacijų pradžia, kai greta anksčiau teigtos vos saujelės „banditų“ atsiranda gerokai platesnis visuomenės sluoksniu, ištraukęs į partizanų sąjūdį – suklaidintieji, „banditų“ apgautieji arba iš baimės jiems padėjusieji, bet iš esmės – tikri tarybiniai žmonės, kurie vėliau savo klaidas supranta ir atsigręžia į tikrąjį tarybinį kelią.

Ar šioje scheme atsirado vietos moterims? Kaip kovotojos ar kokius nors kitus reikšmingus rezistencinius vaidmenis vaidinančios figūros, išskyrus vieną pavyzdį, kurį dar aptarsime, jos nepasirodė. Iš esmės moterų sąsajos su partizanais („banditais“) telpa į tris vaizdinius: banditų aukos (dažniausias), banditų meilužės ir banditų motinos. Pastarasis ryškiausiai pasirodo Juozo Lukšos diskreditacijai skirtame propagandiniame opuse *Vanagai iš anapus*. Kaip minėta, visa sovietinė partizanų karo interpretacija buvo reaktyvi, o *Vanagai iš anapus* atsirado reaguojant į Lukšos paskleistą žinią ir konkrečiai jo knygą. Joje Lukša, kaip visai partizanų kartai būdinga, skiria svarbią vietą motinai, rodydamas jai didžiulę pagarbą, tad čia ir kirto sovietų propagandistai. Banditų motinos ugdo banditus, jos yra atsakingos už, pavyzdžiui, „fanatišką religingumą“ arba panieką ir neapykantą darbo žmonėms:

Vos paaugęs berniukas suprato, kad motinos širdyje užima ypatingą vietą. Viskuo sekdamas ją, vaikas anksti pradėjo niekinti tuos, kurie buvo silpnesni už jį. Labiausiai nuo jaunojo Lukšos kentėjo tarnaitė. Tėvų tylėjimo skatinamas, jis už mažiausią menkniekį išsikibdavo jai į plaukus, nagais apdraskydavo veidą. Kartą mergina slidžiu žiemos takeliu nešė iš šulinio du kibirus vandens. Juozas slidinėjo kieme ir, pamatęs tarnaitę, pakišo jai po kojomis lazda. Mergina pargriuvo, susižeidė ranką ir, graudžiai verkdamas, nubėgo į trobą. O Lukšiukas kvatojosi net susiriesdamas ir šaukė: „Žiopl! Žiopl!“ Tarnaitės skundą tėvai sutiko abejingai: „Neskaičiuok varnų, o žiūrėk po kojom, kai eini“, – tepasakė Lukšienė ir sūnui nepriekaištavo⁶⁶.

Moterys – banditų smurto aukos – iš esmės niekuo nesiskiria nuo kitų banditų aukų. Specifiniai nusikaltimai prieš moteris, pavyzdžiui, moterų prievartavimai, sovietų propagandos skelbiami nebuvo, nors aukų „veidu“ (vadovėliniu pavyzdžiu) tapo būtent moteris – mokytoja Ona Sukackienė⁶⁷. Įžvelgtinas ir siekis pabrėžti nužudytas motinas ir vaikus

⁶⁵ Pastebėtina, kad *Amerikos balso* transliacijos į Lietuvą prasidėjo tik 1951 m.

⁶⁶ Menašas Chienas, Kostas Šmigelskis, Edvardas Uldukis, *Vanagai iš anapus*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960, p. 19–21.

⁶⁷ Žr., pvz., „Sukackienė Ona“, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, p. 330–331. Dažnai prireikus iliustruoti „banditų piktadarybes“ konkretybėmis būdavo pasitelkiamas būtent Sukackienės pavyzdys. Įtvirtintas sovietinėje žinių sistemoje – rašant vadovėlius vidurinėms mokykloms, įvadus propagandiniams leidiniams etc.

veikiausiai manius, kad šie vaizdiniai bus emociškai paveikesni⁶⁸. Ryškiausias šio vaizdinio pavyzdys – trumpametražis Arūno Žebriūno debiutas *Paskutinis šūvis* (1960) keturių telenovelių cikle *Gyvieji didvyriai*. Filme mergaitė, lesindama gulbes saulėtoje pakrantėje, sutinka niūrų, ginkluotą ir alkaną banditą, paslapčia karšligišškai renkantį jos vandenin paukščiams barstomą duoną. Guvi, linksma mergaitė kalbina niūrų banditą ir mėgina su juo susidraugauti, bet šis nei iš šio, nei iš to ją nušauna.

Sovietinėje ideologinėje schemeje moterims tekdavo ir kiti vaidmenys, ne tiek iliustruojantys partizanų karo tikrovę, kiek išryškinantys propagandinę žinutę, turėjusią išplaukti iš sovietinės laisvės kovų reprezentacijos. Antai jaunimo literatūroje pasirodė dramatiška neįmanomos meilės pora – komjaunuolis ir buržuazinės kilmės mergina, kaip nors susisaisčiusi su banditais: giminytės, kaimynytės ir artimos draugytės ryšiais. Pagrindinis tokios herojės bruožas – priklausymas tai pačiai išnaudotojų klasei kaip ir banditai. Pamilusi komjaunuolį, tokia mergina tarsi atveria sau asmeninio išsigelbėjimo galimybę, užgimsta žmogiška drama. Tokia pora pasirodo Justino Marcinkevičiaus poemoje⁶⁹, Vytauto Rimkevičiaus pjesėje⁷⁰, Alfonso Bieliausko⁷¹ ir Vytauto Petkevičiaus⁷² romanuose. Tačiau tai – tik išorinė regimybė, šios literatūros paskirtis – indoktrinuoti jaunimą, išryškinti buržuazinės klasės priešišumą ir klasių nesutaikomumą. Už žmogiškos dramos slepiasi vis ta pati viena schema, pagal kurią gera pabaiga buržuazinei merginai yra neįmanoma. Išeitis iš tokios uždraustos meilės tik viena – herojės mirtis, dažniausiai tragiška, tačiau klasei priklausantis individas negali pakeisti nei savo priklausomybės, nei likimo. Tad nors išoriškai daugiausia gyvumo nušviečiant partizanų karo laikotarpį buvo jaunimo literatūroje, kartu joje buvo mažiausiai vietos laisvei ir improvizacijai. Laisviausi buvo mažieji literatūros žanrai – eilėraštis, apsakymas, į kuriuos praspūsdavo daugiau partizanų karo tikrovės ir vyko kažkas panašaus į ieškojimą, kaip sovietinėmis sąlygomis iškomunikuoti autentišką patirtį⁷³, ir šiuose žanruose moterų praktiškai nebuvo.

Vienas populiariausių „banditizmo“ laikotarpio istoriją sovietinėje spaudoje pateikiančių žanrų buvo „prisipažinimas“. Jis prasidėjo dar partizanų kovų metu, siekiant įtikinti pasiduoti veikiančius kovotojus. Ryškiausias šio žanro pavyzdys pasibaigus partizanų kovoms – du Jono Deksnio prisipažinimai apie tai, kaip šis „supratęs“, koks iš tikrųjų yra

⁶⁸ Pvz., „Būkit prakeikti, motinų žudikai“, in: *Tiesa*, 1959-12-27.

⁶⁹ Justinas Marcinkevičius, *Dvidešimtas pavasaris*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.

⁷⁰ Vytautas Rimkevičius, *Vandens lelija*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

⁷¹ Alfonsas Bieliauskas, *Rožės žydi raudonai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.

⁷² Vytautas Petkevičius, *Apie duoną, meilę ir šautuvą*, Vilnius: Vaga, 1967.

⁷³ Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimai* [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas, Vilnius, 2016.

supuvęs „buržuazinis pasaulis“ ir koks puikus – tarybinis⁷⁴. Įdomu yra tai, kad vienintelis „prisipažinimas“, pateiktas moters, iš esmės yra nebylus. Pagal aprašymo sumanymą moteris, partizanų karo metu buvusi devyniolikos, sutiko su tiriančiu žurnalistu apvažiuoti, parodyti vietas, kuriose vyko žiaurybės, tačiau pati tos kelionės metu žurnalistui visai nieko taip ir nepasakė: „Už ką! Už ką!“ klausinėjau G., o ji, kreipdama akis šalin, gūžėsi ir traukė pečiais.“⁷⁵

Septintajame dešimtmetyje sovietiniame partizanų karui skirtame pasakojime įvyko jau minėta transformacija, prie kurios smarkiai prisidėjo Žalakevičiaus filmas, leidusi vienu metu ir išlaikyti ideologinę schemą, ir įsileisti daugiau tikrovės. Vietoj saujelės sužvėrėjusių su visuomene susipriešinusių banditų atsirado aiškinimas, kad „banditizmas“ buvo masinis reiškinys, tiesiog jame dalyvaujanti masė buvo banditų suklandinti tikrieji tarybiniai žmonės⁷⁶. Tačiau ši korekcija neturėjo jokios įtakos moterų reprezentacijai, jokios specialios propagandos nei apie jas, nei joms kurta nebuvo. Vienintelis ryškus partizanės ryšininėkės paveikslas pasirodė Marijono Giedrio režisuotoje *Vyrų vasaroje* (1970). Tai – itin ideologinis filmas, ryžtingai pasukantis atgal prie griežtų, tiesmukų schemų, pristatantis partizanus visu spektru iki to laiko ištobulintų propagandinių pjuvenių (beprasmiškai žiaurūs banditai, besiilgintys prarastų socialinių privilegijų). Filme net šmėkštelė kelios numanomo moterų prievartavimo scenos ir pirmą kartą pasirodo detalizuotas moters rezistentės paveikslas – moteris juodais plaukais, apsigobusi juoda skara, šalta ir negailestinga, kelianti baimę net savo bendrams vyrams. Tai ji partizanų būrių susitikime pasiūlo išgerti už mirtį, jos žodžius lydi staigi tylą, komplimentas (?) „ponia, šalia jūsų ir mirtis nebaisi“ ir Adolfo Ramanausko-Vanago tūžminga ir rėkminga prakalba, kaip reikia eiti ir tučtuojau žudyti visus tarybinius žmones. Iš esmės šita moteris yra visų banditiškų sąvybių hiperbolizacija, kelianti neįtikėtiną baimę, kokią išties dažnai patriarchalinei visuomenei keldavo ginklą į rankas paėmusios (arba, kitaip tariant, atsidūrusios ne savo vaidmenyje) moterys.

Sovietiniame propagandiniame ir režimo reguliuojamame (pvz., meninėse interpretacijose – grožinėje literatūroje, vaidybiniame kine, teatre) pasakojime apie Lietuvos partizanų karo laikotarpį akivaizdžiai dominavo bendras „vyrų reikalo“ vaizdinys. Ryškiausiai moterų nesvarbą partizanų pasipriešinime (perinterpretuotame į banditizmą ir klasišką kovą) išreiškia Žalakevičiaus herojus, partizanų vadas Aitvaras, kurį užklausus: „O tu su kuo, šventas Juozapai, su lietuviais ar su sovietais?“, pateikiamas atsakymas: „O aš su savo boba!“

⁷⁴ Jonas Deksnys, „Kodėl aš su jais nutraukiau ryšius“, in: *Tiesa*, 1960-02-20.

⁷⁵ „Žmonės, Vilkas tarp jų“, in: *Švyturys*, 1964, nr. 9, p. 11–13.

⁷⁶ Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karas...*, p. 101–108.

Moterų paveiklo štrichai nepriklausomos Lietuvos viešojoje erdvėje, kultūroje

Ryšiausias ir geriausiai viešojoje erdvėje apčiuopiamos moterų pokario Lietuvos laisvės kovose bruožas yra tai, kad jis – praktiškai veidrodinis pačių partizanų puoselėto moterų įvaizdžio atspindys. Tie, kurie neturi mokslinių intencijų ir yra partizanų istorijos mylėtojai-entuziastai, linkę kliautis rezistentų diegtu nuolankios, santūrios, doros, kartu – drąsios lietuvės partizanės ar pogrindžio bendradarbės – paveikslu. Jų diskusijų metu išsakytus argumentus kartais legimitizuoja ir įtikinamai pagrindžia informacija iš tų pačių, šio skyriaus pradžioje minėtų ir aptartų šaltinių⁷⁷. Ir jie nėra neteisūs. Tik reikėtų pridurti, kad toks įsivaizdavimas ir manymas atskleidžia tik nedidelę sudėtingo paveiklo detalę. Kartu simptomatiška, kad šiai interesantų grupei neabejotinai imponuoja ir kūriniai, vienokiu ar kitokiu būdu iliustruojantys, o tokiu būdu ir dar kartą patvirtinatys turimą įsivaizdavimą. Pavyzdžiui, 2004 m. ekranus pasiekęs meninis filmas *Vienui vieni*, oficialiai įvardijamas kaip istorinė drama, skirta 1944–1953 m. laisvės kovoms. Kūrėjai neslėpė, kad jame daugiausia remtasi vieno žymiausių Lietuvos partizanų Juozo Lukšos rezistencine biografija⁷⁸. Pernelyg nesigilinant į filmo idėjos išpildymo sėkmę, konstatuotina, kad jame moterų vaidmenys pokario ginkluotame pasipriešinime itin blankūs gylio prasme, šabloniški bei stereotipiški. Neapsieita be chrestomatinių pokario scenų, kai į namus įsiveržęs stribas bando išprievartauti šviesiaplaukę ilgakasę Lietuvos laukų dukrą, kuri, rodos, tokia drąsi, užsispyrusi ir taip stoisškai nusiteikusi, kad praktiškai nė garso neišleidžia, tik kūno kalba išduoda ją besipriešinant. Yra čia ir prie išniekintų partizanų kūnų atvežama jauna moteris, kuri visomis išgalėmis stengiasi neišsiduoti, kad lavonų krūvoje atpažino savo vyrą. Lukšos ryšininke, atnešusi laišką, kadre sušmėžuoja vos kelias akimirkas. Tikriausiai didžiausias vaidmuo filme tenka keturių brolių partizanų Lukšų motinai, kuri, kaip jau įprasta, beveik nekalba, tyliai priima jai likimo siunčiamus skaudžius išbandymus: sūnų, vyro, namų netektis ir kitas pokario negeroves. Dar, žinoma, yra Lukšos mylimoji Nijolė⁷⁹, tačiau ji – anapus geležinės uždangos, tad jos paveikslas su pokario laisvės kovomis siejasi tik per Lukšą, Lietuvos ginkluotų rezistentų erdvėje ji praktiškai neveikia, tad jos vaizdavimas mums šiuo atveju neaktualus. Akivaizdu, kad vienas pirmųjų nepriklausomoje Lietuvoje pokario partizanų pasipriešinimui skirtų filmų koncentravosi į istorinių įvykių atvaizdavimą, plačiai žinomus biografinius, istorinius faktus, asmenybes, todėl tikriausiai nieko keisto, kad gilesniems moterų paveikslams, itin palankiems įdomesniems kontekstams, siužetinėms linijoms atskleisti, vietos kūrinyje kaip ir neliko.

⁷⁷ Pagal diskusijas (dalyje jų teko dalyvauti ir vienai iš teksto autorių) ir teiginius, kuriuos galima rasti socialinio tinklo Facebook grupėje „Lietuvos partizanų istorija“, [online], in: <https://www.facebook.com/groups/123096087759069> (2023-11-10).

⁷⁸ *Vienui vieni*, [online], in: <http://www.lfc.lt/lt/Page=MovieList&ID=1257&GenreID=4546Y=2001&C=> (2023-11-10).

⁷⁹ Vaidybinis filmas *Vienui vieni*, [online], in: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000174323/vaidybinis-filmas-vienui-vieni> (2023-11-06).

Pakankamai gerai visuomenei žinomuose, interesantų grupėse mėgstamuose ir vertinamuose autoriniuose muzikiniuose kūriniuose, skirtuose partizanams pagerbti, taip pat atsikartoja įprasti moterų laisvės kovose tipai. Čia jos mylimosios, šeimos narės, laukiančios ir dažnai ne(be)sulaukiančios iš miško grįžtančių vyrų: „Aš atgulsiu, tu pareisi, / Bus raudoni vakarai. / [...] Gaudė, verkė miesto varpas, dingo broliai tarp miškų. / [...] Kraujo raudoni uždėti mūsų pustuščiai namai. Man atgulus nesugrįžai“⁸⁰; „Nebelauki manęs, nebelauki daugiau, mylimoji – / [...] Tu išpinsi kasas, kada vakarą miglos pakyla / Ir seklyčia kvepės žalios mėtos lepia šakele. / Gal gailėsies, brangi, partizaną klajūną pamilus / Ir apverksi galbūt, kad beviltė taip mūsų dalia.“⁸¹

Amerikiečio, kurio giminės šaknys – Lietuvoje, grupės svajingos dainos videoklipe taip pat pasakojama tragiškai pasibaigusi lietuvių partizano Juozo ir jo mylimosios Anos (Onos) meilės istorija. Svajinga, įsimylėjusi ir Juozu besirūpinanti Ana sulaukia sovietų dėmesio. Vienas poros pasimatymas baigiasi tragiškai: vaikinai žūsta⁸². Tematiškai šiek tiek išsiskiria Aistės Smilgevičiūtės ir grupės „Skylė“ daina *Klajūnė*, skirta pirmiausia visoms moterims partizanėms, taip pat toms, kurios kitaip prisidėjo prie pokario laisvės kovų⁸³. Dramatiškai ir jausmingai dainai dera, kad apdainuojama herojė – visų pokario pasipriešinime dalyvavusių moterų ir merginų personifikacija – tokia, kurios narsa ir atsidavimas tikslui kelia susižavėjimą, yra pasigėrėtinas bei pavyzdinis net vyrams (Lukšos memuaruose minėtos ypatybės analogas): „Klajūnė – neišdavus genties, / Su kardu jaunaties ant peties. / Klajūnė prijaukinus šalnas / Gano švino dukras – kulkas. / Klajūnė – lenkiasi jai žemai / Aštuoni karžygiai [...]“⁸⁴ Tiesa, kiek netikėtai ir bendrame kontekste iki šiol neįprastas kūrėjų pasirinkimas įamžinti ne tik tas, kurios buvo šalia kovojančių vyrų, bet ir tas, kurios pačios aktyviai veikė pogrindyje, bent iš dalies gali būti paaiškinamas asmeninėmis sąsajomis ir įkvėpimu: vieno iš minėtos grupės narių močiutė Zofija Striogaitė-Žilienė buvo partizanė, turėjusi Klajūnės slapyvardį⁸⁵.

⁸⁰ Ištrauka iš Ievos Narkutės sukurtos ir atliekamos patriotinės dainos *Raudoni vakarai*. Visas kūrinys [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=3jf66b9VQ8c> (2023-11-06).

⁸¹ Ištrauka iš Aistės Smilgevičiūtės ir grupės „Skylė“ kūrinio *Nebelauki manęs*. Daina – Lietuvos partizanams dedikuoto muzikinio albumo *Broliai* sudedamoji dalis. Visas kūrinys [online]: https://www.youtube.com/watch?v=N_5D4QMZhkU (2023-11-06).

⁸² Tai grupės *Lowroar* dainos *Nobody loves me like you* siužetas. Kūrinių išgirsti ir pamatyti galima [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=wOI0LzJIBnc> (2023-11-06). Plačiau apie jos lyderio Ryano Karazijos lietuviškas šaknis žr.: „Amerikiečio Rayano Karazijos svajonė – lietuviškas pasas“, [online], in: <https://www.lrytas.lt/kultura/scena/2018/04/09/news/amerikiecio-ryano-karazijos-svajone-lietuviskas-pasas-5728042> (2023-11-06).

⁸³ Aistė Smilgevičiūtė ir grupė „Skylė“, kompaktinė plokštelė *Broliai*, [bukletas prie CD], 2010.

⁸⁴ Ištrauka iš Aistės Smilgevičiūtės ir grupės *Skylė* kūrinio *Klajūnė*. Visas kūrinys [online]: <https://www.youtube.com/watch?v=YFI-12b7DDY> (2023-11-06).

⁸⁵ Aistė Smilgevičiūtė ir grupė „Skylė“, kompaktinė plokštelė *Broliai*, 2010, [bukletas prie CD]; „A. Smilgevičiūtė apie legendinį projektą „Broliai“: tikėjimės pasiekti jaunus žmones“, [online], in: <https://m.kauno.diena.lt/naujienos/laisvalaikis-ir-kultura/zvaigzdes-ir-pramogos/smilgeviuciute-apie-legendini-projekta-broliai-tikejomes-pasiekti-jau-nus-zmones-935449> (2023-11-06).

Klampiame ir šiek tiek psychodeliniame Valdo Papievio romane *Brydė* užčiuoptinas ir pokario pasipriešinimo siužetas, kurio kontekste, kiek probėgšmais, pasinaudojus standartinėmis pasmerkto meilės, nuolatinės represijų baimės temomis, jautriai iš netikėtų kampų, empatiškai, tačiau ne banaliai, žvelgiama ir į pokarį išgyvenančių moterų vidines dramas, virsmus bei išgyvenimus⁸⁶. Vis dėlto kūrinys dėl savo formos suprantamas ir aktualus tikrai ne kiekvienam skaitytojui, todėl platesnio atgarsio ar diskusijos visuomenėje nesukėlė.

Priešingai nei ne vienos kritikų bangos sulaukęs romanas *Žali*⁸⁷. Jame šalia partizanų, pavadintų realių kovotojų vadų vardais ir pavardėmis, veikia ir kelios moterys: Jono Žemaičio žmona Elena ir tos, kurių prototipus galime numanyti tik iš dalies: Žemaičio simpatija Natalija, ryšininė slapyvardžiu Pieninė bei kitos, vos keliuose epizoduose pasirodančios merginos. Aršiausi kritikai teigė, kad kūrinys partizanų atžvilgiu yra paniekinantis, tarsi spjūvis Lietuvos politiniams kaliniams bei tremtiniams, visiems likusiems gyviems laisvės kovų dalyviams⁸⁸. Dėl rezistentų atminimo išniekinimo žadėta kreiptis į Generalinę prokuratūrą⁸⁹. Iš tiesų romane apstu buitinių scenų, partizanai čia vaizduojami ne kaip uniformuoti herojai, pasiryžę kautis iki mirties, o kaip sunkios, slegiančios karo realybės bei vidinių dramų ir dilemų draskomi žmonės. Su moterimis kartais jie elgiasi visai nedžentelmeniškai, kūrinyje nemažai sekso scenų, naudojamas vulgarus žodynas, veikėjai bendrauja itin tiesmukai. Tad ir moterys daugeliu atveju čia dažniausiai ne stereotipinės partizanų mylimosios ar talkininkės, o panašios į juos – itin žemiškos, akiplėšiškos, turinčios fiziologinių poreikių, kurių tenkinimo aprašymai vietomis labai tiesmuki, todėl šokiruojantys⁹⁰. Pasirinkti moterų įvaizdžiai ir vaizdavimo būdas iš pirmo žvilgsnio, nesigilinant, šiuo atveju iš esmės siejasi su priešų bei kolaborančių paveikslu ir savybėmis partizanų diskurse arba su sovietų naudotomis propagandinėmis klišėmis. Todėl nestebina, kad, remdamiesi sau priimtinu, įprastu laisvės kovų dalyvių (įsi)vaizdavimo modeliu, Mariaus Ivaškevičiaus pasirinktą vaizdavimo būdą daugelis interesantų įvertino itin neigiamai.

Įvairių kaltinimų – nuo nemokšiško, išsilavinimo spragų iki darbo priešui, dėl to,

⁸⁶ Valdas Papievis, *Brydė*, Vilnius: Odilė, 2018.

⁸⁷ Pirmoji banga kilo išleidus kūrinį (2002). Iliustratyvus pavyzdys Vytauto Landsbergio atsiliepiamas leidinyje *Šiaurės Atėnai*, „George'as Washingtonas tuština si į kibirą“, [online], in: <https://www.rasyk.lt/ivykiai/georgeas-washingtonas-tustinasi-i-kibira.html> (2023-11-07). Antroji – 2019 m. pradžioje, paskelbus, kad Mariui Ivaškevičiui paskirta Nacionalinė kultūros ir meno premija. Plačiau žr. kitą nurodą.

⁸⁸ Angelė Jakavonytė, „M. Ivaškevičiaus nuomonė buvo lyg spjūvis mūsų tautos istorijai“, [online]: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/angele-jakavonyte-m-ivaskeviciaus-nuomone-buvo-lyg-spujuvis-musu-tautos-istorijai-18-1090064> (2023-11-07).

⁸⁹ Angelė Jakavonytė, „Nacionalinė premija neturi būti skirta žmogui, išniekinusiam partizanų atminimą“, [online], in: <https://alkas.lt/2019/01/22/a-jakavonyte-nacionaline-premija-neturi-buti-skirta-zmogui-isniekinusiam-partizanu-atminima/> (2023-11-07).

⁹⁰ Marius Ivaškevičius, *Žali*, Vilnius: Tyto alba, 2002.

kad sukūrė neigiamai partizanus vaizduojantį filmą, – iš dalies visuomenės sulaukė ir *Purpurinio rūko* autoriai. Kritikams čia taip pat pritrūko laisvės kovotojų didvyriškumo, pasiaukojimo⁹¹. Su laisvės kovomis tiesiogiai susijusi moters istorija čia taip pat neįprasta: vietinio partizanų būrio vado mylimoji Janina, vėliau susidedanti su tame pačiame name apsigyvenusiu sovietų informatoriumi Jozefu, galiausiai bandanti sugyventinį nunuodyti...⁹² Ir nors fabula sufleruoja, kad šioje konkrečios moters laisvės kovose siužetinėje linijoje daug asmeninės dramos ir potencialo užčiuopti šį tą daugiau nei įprastus, tradicinius vaizdinius, lūkestis, deja, lieka neišpildytas. Teoriškai svarbi veikėja taip ir lieka ganėtinai lėkšta, primityvi, perdėtai rami (gal taip reaguojanti į stresą ir lūžinius gyvenimo momentus?). Akivaizdu, kad didžiausias režisieriaus dėmesys atiteko tikrai ne jos istorijai.

Kiek anksčiau sukurtas ir visuomenėje gerokai palankesnių įvertinimų sulaukęs *Pelėdų kalnas*, kuriame pasakojama apie partizanų veiklą mieste, nuėjo pakankamai saugiu keliu – kelios filme epizodiškai pasirodančios merginos, rezistentų mylimosios ir pagalbininkės, savo savybėmis ir atliekamomis funkcijomis iš esmės atitinka tradicinį, nuosaikų merginų paveikslą. Matyt, dėl to nepagarba laisvės kovų dalyviams nebuvo palaikytas ir jokio garsesnio pasipiktinimo nesulaukė ir trumpas epizodas, kuriame viena iš veikėjų slaptos operacijos metu į vandenį įkritusi ir labai sušalusį pagrindininką bando sušildyti su juo pasimylėdama⁹³.

Naujausiame Lietuvos pokario istorijai skirtame filme *Poetas*, kuriame į sudėtingą laikmetį žvelgiama iš kūrėjams ir žiūrovams kiek netikėtos, naujos bei intriguojančios – partizanų išdaviko – perspektyvos, yra du savaip ryškūs moterų personažai. Aktorės Indrės Patkauskaitės⁹⁴ įkūnyta mokyklos bibliotekininkė Julė – partizanų ryšininkė, rėmėja. Mergina svariai prisideda prie to, kad į laisvės kovotojų talkininkų gretas būtų įtrauktas ir jos buvęs bendramokslis, naujasis kolega, pagrindinis filmo veikėjas iš miesto atvykęs poetas Kostas. Jai tenka tikėtas bei stereotipinis pagrindinio filmo herojaus mylimosios vaidmuo. Vis dėlto pažymėtina, kad Julės personažas nėra lėkštas ir vienaplanis, ji ne tik tradiciškai kiek svajinga, apsiskaičiusi, patriotiškai nusiteikusi mergina. Ji dar ir drąsi, ir neabejotinai ištikima savo vertybėms. Tai ji įrodo priėmusi bekompromisį sprendimą: kulminacinėje filmo scenoje sužinojusi, kad jos mylimasis – partizanų išdavikas, gal slegiama kaltės, kad jį atvedė pas rezistentus, gal susigėdusi dėl savo sąsajų su juo, o gal tiesiog nematydama

⁹¹ Ramūnas Aušrotas, „Bebenciuko naratyvas“, [online], in: <https://www.bernardinai.lt/2019-02-19-bebenciuko-naratyvas/>, taip pat įvairios po filmo išėjimo vykusios diskusijos socialiniame tinkle *Facebook*, kuriose teko dalyvauti ir vienai iš teksto autorių.

⁹² *Purpurinis rūkas* (2019), režisierius Raimundas Banionis, [online]: <https://zmonescinema.lt/filmas/purpurinis-rukas-2019> (2023-11-07).

⁹³ *Pelėdų kalnas* (2018), režisierius Audrius Juzėnas, [online]: <https://zmonescinema.lt/filmas/peledu-kalnas-2018> (2023-11-07).

⁹⁴ *Poetas* (2022), režisierius Giedrius Tamoševičius, Vytautas V. Landsbergis, [online], in: <https://www.imdb.com/title/tt23827080/> (2023-08-10).

kitos išėitios ir galimybės toliau tęsti prieš tai buvusį gyvenimą, Julė nusižudo. Nusišau-na, tikėtina, iš partizanų gautu ginklu. Pabaiga tragiškai herojiška. Reikia pažymėti, kad toks drąsios, aktyviai veikiančios, sunkius sprendimus gebančios priimti moters – laisvės kovų dalyvės – vaizdinys yra gana retas ir naujas mūsų kultūroje. Čia galime identifikuoti ir bent dalinę takoskyrą nuo partizanų puoselėtų įvaizdžių – nors heroizmas jiems buvo itin svarbus, pageidautinas ir akcentuojamas, tokia jo ir tragiškos, nors ir teisingos, pabaigos simbiozė greičiau išimtis. Juo labiau kad ir partizanų karo realybėje ginkluota moteris buvo pakankamai reta.

Antroji veikėja – epizodinis, tačiau įsimintinas Jevgenijos Karpikovos vaidmuo, – sovietinė aktyvistė, mokytoja Svetlana, su didžiuliu komišku, tačiau įtaigiu užsidegimu deklamuojanti okupantus šlovinančias eiles, statanti, mūsų akimis, absurdiškus, totalitarinį režimą garbinančius mokinių spektaklius. Komiškas, spalvingas moters-sovietų rėmėjos vaidmuo ir vaizdinys taip pat įvardytinas kaip naujovė ir savotiškas nuokrypis nuo lig šiol kūriniuose vyravusių moterų įvaizdžių.

Kad paskutiniu metu lietuviškame kultūros lauke galime užčiuopti tam tikrą mus dominančios temos poslinkį liudija ir 2022 m. pasirodęs debiutinis istoriko Bernardo Gailiaus romanai – trileris *Kraujo kvapas*⁹⁵, kurio centre ne tik partizanų dalinio vadas Andrius Karnauskas-Drakonas, bet ir jo mylimoji (ak, kaip netikėta!) Nastė. Ji taip pat principinga ir dėl savo nepalenkiamo nusistatymo, kad partizano kova baigta tik šiam žuvus arba pakliuvus į sovietų nagus, yra pasiryžusi net nutraukti savo romantinius ryšius su Karnausku. Šalia Nastės knygoje epizodiškai pasirodo kelios kitos veikėjos – apsuokrios, geidulingos, spalvingos, tad ir vėl pokario vaizdavimo kontekste ganėtinai netipiškos. Į tai kalbindamas kūrinių autorių dėmesį atkreipė ir filosofas Simas Čelutka. Tiesa, šis pastebėjimas patį Gailių gerokai nustebino⁹⁶. Suprantama, nors jo moterų personažai įprasti ir net stereotipiniai vakarietiškos šnipų literatūros (kaip Gailiaus įkvėpimo šaltinio) kontekste, tačiau mūsų grožinės partizanų karo tematikos literatūros lauke vis dar yra tikrai didelė naujovė.

Taigi, moterų partizanų kovose įvaizdžiai dabartinės Lietuvos viešojoje erdvėje ir meninėje kūryboje dažniausiai sutampa su pagrindinėmis partizanų naudotų vaizdinių ypatybėmis. Manytina, kad toks aspektas (pačių rezistentų naudotų ypatybių perėmimas) papildomai legitimizuoja šiuolaikinėje visuomenėje kuriamus moterų-pokario rezistenčių paveikslus štrichus. Ryškiausi bandymai „nusižengti“ tradicijai sulaukia nemažai kritikos. Vis dėlto pastaruoju metu tam tikrų, nors ir pakankamai nuosaikių, naujovių esama. Galima tik svarstyti, ar įvairesnių vaizdavimo formų paieškoms mene trukdo kritikos baimė,

⁹⁵ Bernardas Gailius, *Kraujo kvapas*, Vilnius: Aukso žuvis, 2022.

⁹⁶ „Homo cultus. Tarp praeities ir ateities. Kraujo kvapas, išdavystė ir kova be taisyklių. Pokalbis su Bernardu Gailiumi“, [online], in: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000202844/homo-cultus-tarp-praeities-ir-ateities-kraujo-kvapas-isdavyste-ir-kova-be-taisykliu-pokalbis-su-bernardu-gailiumi> (2023-06-10).

atsiradusi savicenzūra, o gal nepakankamas prieinamos istorinės informacijos kiekis ar tokiems ieškojimams ne itin palanki kūrinio forma (pavyzdžiui, daina)? Ar kūrėjai stengiasi įtikti auditorijai, ar kultūros vartotojus nagrinėjame lauke bent iš dalies tarp kitų aspektų formuoja ir jiems prieinama kūryba? Jeigu menininkų ir istorikų bendradarbiavimas nėra absoliučiai būtinas, tai tyrėjų bandymai pamėginti atskleisti kuo įvairesnį moterų partizaniniame pogrindyje paveikslą yra itin reikalingi, o atradus tinkamas formas, ko gero, ir pageidautini. Ar keli naujausi kitoniški bandymai signalizuoja apie poslinkį ir tendencijų kaitą, ar tėra tik optimistiškai nuteikiantis sutapimas? Jei tai ne atsitiktinumas, įdomu, kas lėmė tokį, kad ir nežymų, pokytį, kurio lietuviškoje kultūros erdvėje teko laukti taip ilgai? Kad galėtume išsamiai atsakyti į šiuos klausimus, ko gero, turėsime dar bent kelerius metus stebėti situaciją.

Pokario laisvės kovų dalyvės istoriografijoje

Lietuvos laisvės kovose dalyvavusių moterų vietos istoriografijoje paieškas neišvengiamai turime pradėti nuo pokario ginkluotos kovos tyrimų būklės Lietuvoje aptarimo. Pažymėtina, kad jau prieš bemaž penkiolika metų tai bandė padaryti Mindaugas Pocius, konstatavęs, kad laikotarpiui skirtoje istoriografijoje dar trūksta išsamumo, kritinio požiūrio, nepriklausomoje Lietuvoje atliktuose tyrimuose vyrauja emocinis požiūris, tyrėjai „dažnokai idealizuoja laisvės kovotojus, schematiškai interpretuoja skaudžius ir sudėtingus įvykius⁹⁷“, ir nors į mokslinę apyvartą įvesta daug vertingos faktinės medžiagos, dokumentų, kelti svarbūs klausimai, erdvės tyrimams dar itin daug, o konceptualūs ieškojimai ne tik pageidautini, bet ir būtini⁹⁸.

Su liūdesiu pastebime, kad per minėtą laikotarpį situacija ženkliai nepagerėjo. Jei galime džiaugtis, kad atskiriems partizanų istorijos⁹⁹ ar artimai susijusiems fenomenams¹⁰⁰ nagrinėti turime keletą sėkmingai apgintų disertacijų, tai konceptualaus, sintetinio veikalo, skirto laisvės kovoms ir išleisto per daugiau nei trisdešimt nepriklausomos Lietuvos valstybės gyvavimo metų, vis dar neturime. Tiesą sakant, geriausios reiškiniui skirtos monografijos

⁹⁷ Mindaugas Pocius, „1944–1953 metų partizaninio karo Lietuvoje istoriografija“, in: *Istorija*, nr. 64, Vilnius, 2006, p. 60.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ Pavyzdžiui, partizanų kovos su kolaboravimu ypatybes tyrė Mindaugas Pocius, žr. jo monografiją *Kita mėnulio pusė: Lietuvos partizanų kova su kolaboravimu 1944–1953 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, taip pat keli tyrėjai, tyrę regionines reiškinių ypatybes. Dainius Noreika savo daktaro disertacijoje žvelgė į socialinių struktūrų vietą, įtaką visam ginkluotam antisovietiniam pasipriešinimo judėjimui: Dainius Noreika, *Partizanų karas Lietuvoje (1944–1953 m.): socialinių struktūrų problema* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2020.

¹⁰⁰ Mingailė Jurkutė nagrinėjo pokario laisvės kovų atminties ypatybes: Mingailė Jurkutė, *Lietuvos partizanų karas: sovietinis, vietinis ir išėivijos pasakojimai* [daktaro disertacija], Vilniaus universitetas, Vilnius, 2016; Aistė Petrauskienė tyrė šiuolaikines partizaninio karo įpaveldinimo praktikas Lietuvoje: Aistė Petrauskienė, *Partizaninio karo vietos: jam-žinimas ir įpaveldinimas nepriklausomoje Lietuvoje* [daktaro disertacija], Vilnius: Vilniaus universitetas, 2017.

titulą garbingai išlaiko pirmą kartą išėivijoje pasirodęs Kęstučio K. Girniaus darbas¹⁰¹. Tenka pastebėti, kad jį, skirtingai nei žymią dalį po Girniaus tą pačią temą tyrinėjusių mokslininkų, itin domino tuometinės (pokario?) socialinės tikrovės klausimas. Galime įtarti, kad galbūt jam kaip išėivui nebuvo savaiame suprantama, kokia ji buvo, todėl jis klausė, pavyzdžiui, kodėl vyrai ėjo į miškus, kokios socialinės priežastys juos stūmė¹⁰²? Ironiška, kad jam aptariamam atveju pasitarnavo ir itin ribotas šaltinių prieinamumas. Tuo tarpu nepriklausomos Lietuvos istorikai, turėdami atsivėrusius sovietų represinių struktūrų archyvus, daug geresnes galimybes tyrinėti pačių laisvės kovotojų rašytinį palikimą, rinkti tiesioginių epochos liudytojų atsiminimus, ilgą laiką koncentravosi į faktografijos apie partizanų kovas pildymą. Todėl nenuostabu, kad jų tyrimuose, kalbančiuose apie visą judėjimą, moterys išnyra itin epizodiškai, pasikliaujama kelių atskirų įkvepiančių pavyzdžių, gyvenimo istorijų atpasakojimu ar emociškai svariomis, paveikiomis, bet iš principo labai mažai ką apie tikrovę pasakančiomis tezėmis (pavyzdžiui, jau ne kartą darbe minėtas teiginys, jog „moterys lengviau pakeldavo sovietų tardymus bei rečiau išduodavo bendražygius“)¹⁰³.

Kalbėdami apie moteris viso judėjimo kontekste, istorikai linkę grynai funkciškai apibūdinti jų vaidmenį, pabrėždami, kad dauguma ginkluoto pagrindžio talkininkų buvo ryšininkės, esą tai buvo sfera, išskirtinai gerai tikusi merginoms¹⁰⁴. Tenka pastebėti, kad, nors teiginys puikiai žinomas ir įsisamonintas plačiojoje visuomenėje, atrodo aksiominis, tačiau – klaidinantis. Jeigu kovų pradžioje iš tiesų būta nuostatų ir nurodymų ryšininkų pareigoms, žinučių perdavimui, aplinkos stebėjimui naudoti moteris ir vakus, kaip mažiau sovietų dėmesį atkreipiančius, rečiau apieškomus asmenis¹⁰⁵, tai brandžiajame etape pastebėta, kad priešui tokia gudrybė tapo gerai žinoma, todėl nurodyta pasirūpinti, kad „ryšių tarnyboje dirbą asmenys būtų be amžiaus ir lyties skirtumo¹⁰⁶. Lokalinis partizanų dalinio tyrimas taip pat rodo priešingas tendencijas – ryšininkų grandyje moterys toli gražu nesudarė daugumos¹⁰⁷. Galime spekuliuoti, kad klaidingas išpūdis tyrėjams galėjo susidaryti, kai žinodami pirmines partizanų nuostatas mokslininkai jas susiejo su vėlesniais ryškiais pavyzdžiais – pavyzdžiui, situacija kuriant Vyriausiąją partizanų vadovybę 1948–1949 m. Atsakingame ir itin svarbiame pagrindžio centralizacijos darbe ryšininkų, keliavusių po visas Lietuvos par-

¹⁰¹ Kęstutis K. Girnius, *Partizanų kovos Lietuvoje*, Chicago: Į laisvę fondas lietuviškai kultūrai ugdyti, 1987.

¹⁰² Straipsnio autorių nuomone, iš ši klausimą išsamiai ir itin sėkmingai jau minėtoje daktaro disertacijoje atsakė Dainius Noreika.

¹⁰³ Nijolė Gaškaitė, Dalia Kuodytė, Algis Kašėta, Bonifacas Ulevičius, *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.*, Kaunas, 1996, p. 93–104.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 94

¹⁰⁵ „Dzūkų rinktinės DLK Kęstučio grupės štabo instrukcija Nr. 1 dėl priešų sekimo“, 1945-06-30, in: *Lietuvos partizanų Dainavos apygarda 1945–1952*, Vilnius, 2003, p. 77.

¹⁰⁶ „Geležinio Vilko rinktinės vado Algirdo Varkalos-Daumanto įsakymas Nr. 2“, 1947-03-29, in: *Lietuvos partizanų Tauro apygarda 1945–1952*, Vilnius, 2000, p. 210.

¹⁰⁷ Enrika Kripienė, „Partisan Supporters: The Unseen Participants of the Resistance“, in: *The Unknown War: Anti-Soviet armed resistance in Lithuania and its legacies*, sudarė Arūnas Streikus, New York: Routledge, 2022, p. 90.

tizanų sritis ir jų organizacinių vienetų štabus, branduolį iš tiesų sudarė merginos.

Apskritai, kalbėdami apie 1944–1953 m. istoriją, situaciją Lietuvoje, istorikai neseniai ėmė žengti pirmuosius žingsnius, mėgindami kiek nutolti nuo įprasto funkcinio-herojiško-viktimizuoto tuomet veikusių žmonių vaizdavimo, laikotarpį interpretuoti labiau per socialinę, visuomenės prizmę, tad nors tai kelia pagrįstų vilčių dėl būsimo proveržio, didesnio vaisių derliaus vis dar teks palaukti, kadangi nemažai minėto tipo diskusijų vis dar vyksta ne mokslo žurnaluose, bet vidiniuose mokslininkų rateliuose.

Atskirai vertėtų trumpai aptarti darbus, skirtus vienokiam ar kitokiam moterų laisvės kovose aspektui. 2006 m. tuometiniame Vilniaus pedagoginiame universitete Žanetos Smolskutės apgintas magistro studijų baigiamasis darbas *Moterys Lietuvos partizaniniame judėjime 1944–1953 m.*¹⁰⁸, kuriame autorė bandė atskleisti moterų dalyvavimo laisvės kovose ypatumus. Šio tyrimo pagrindu vėliau išspausdintas straipsnis¹⁰⁹. Smolskutė laikytina nuoseklesnio, išsamesnio temos tyrinėjimo pirmeive lietuvių istoriografijoje. Simptomiška, kad, turint omenyje to meto istoriografijos būklę, jos parengtų darbų tipams būdingas apimtis bei tikslus, šis tyrimas negali pretenduoti į conceptualius ieškojimus, greičiau tai minėto faktografinio tipo tyrimas, sėkmingai susintetinantis mokslinėje apyvarčioje esančią nagrinėjamai temai aktualią informaciją ir įvedantis kelis naujus aspektus. Pavyzdžiui, autorė, ko gero, vienintelė iki šiol tiriamos temos rėmuose pateikė statistinius duomenis. Smolskutė koncentravosi į moteris, kurios tyrimo metu jau turėjo pripažintą Kario savanorio teisinį statusą, taigi faktiškai į ginkluotas pasipriešinimo dalvyves. Ji pateikė informaciją apie jų dalyvavimo pogrindyje intensyvumo, suėmimų, žūčių kitimą¹¹⁰. Pasirinkimas nagrinėti tik moteris, 1944–1953 m. kares savanores, supranta mas ir pateisinamas atliktų darbų kontekste, bet vis dėlto esti gana ribotas, jeigu norėtume kalbėti apie platesnį jų panaudojimą ir inkorporavimą į didesnio masto tyrimą.

Ruth Leiserowitz savo straipsnyje lygino moterų partizanų įsitraukimo į pogrindį motyvus, vaidmenis žydų ir lietuvių ginkluotų rezistentų būriuose Lietuvos miškuose Antrojo pasaulinio karo bei pokario metais. Tyrėja taip pat pateikė savo išvalgas apie lyčių vaidmenų reprezentaciją tirtose grupėse, iš šios perspektyvos pabandė nubrėžti sąsajas su tarpukario, atgimimo ir šių dienų visuomene (tautinėmis jos grupėmis). Paminėtina, kad tyrimas įtrauktas į tekstų rinkinį, skirtą Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais Centrinėje ir Rytų Europoje išryškėjusiai socialinių lyčių problematikai aptarti, tokiu būdu tema aktualizuota platesniame geografiniame kontekste¹¹¹.

¹⁰⁸ Ž. Smolskutė, *Lietuvos moterys partizaniniame judėjime 1944–1953 m.* [magistro darbas], Vilniaus pedagoginis universitetas, Vilnius, 2006.

¹⁰⁹ Ž. Smolskutė, *Moterys dalyvavimo ginkluotame pasipriešime...*, p. 53–62.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Ruth Leiserowitz, „In the Lithuanian woods. Jewish and Lithuanian Female partisans“, in: *Women and Men at War: A Gender Perspective on World War II and its Aftermath in Central and Eastern Europe*, sudarė Ruth Leiserowitz, Maren Röger, Osnabrück: Fibrer, 2012, p. 199–218.

Mariaus Ėmužio parengta mokslo studija, skirta laisvės kovų dalyvės Monikos Alūzaitės asmenybei, taip pat tiesiogiai susijusi su mums rūpima tema. Pasinaudodamas mikroistorine prieiga, Ėmužis per vieno žmogaus gyvenimo istoriją stengiasi atskleisti Lietuvos laisvės kovų ypatybes, darbe neužmirštami ir kai kurie socialiniai kontekstai¹¹². Tyrimas tinka tiek smalsiam skaitytojui, norinčiam susipažinti su antisovietinio pasipriešinimo istorija, tiek ir mokslininkams, ieškantiems įkvėpimo, besidairantiems galimai naujų požiūrio taškų. Vis dėlto pabrėžtina, kad tai knyga, skirta labiau Lietuvos ginkluotos rezistencijos apžvalgai bei jos ypatybėms atskleisti, negu moterų ir jų vietos judėjime klausimui visapusiškai išnagrinėti. Tokio ambicingo tikslo sau nebuvo išsikėlęs ir pats autorius.

Dovilė Budrytė yra nagrinėjusi moterų atsiminimus, atmintį apie Antrąjį pasaulinį karą bei pokarį ir moters vaidmenį juose iš rezistencinių judėjimo dalyvių pozicijų. Viena iš jų buvo laisvės kovų dalyvė Aldona Vilutienė. Mokslininkės tyrime atskleidžiama, kad pačios Vilutienės atsiminimai, t. y. tai, kaip ji atsimena ir pasakoja apie savo dalyvavimą, vaidmenį antisovietiniame pasipriešiniame, tiesiogiai koreliuoja su laisvės kovų istoriografijoje dažniausiai pateikiamu epizodiniu moters – vyrų partizanų pagalbininkės – vaidmeniu. Net ir klausama apie asmeninius išgyvenimus ir patirtis, moteris kalbą vis bandė nukreipti nuo savęs. Savo įkurtame ir kuruotame lokaliniame laisvės kovotojams skirtame muziejuje Vilutienė moterims vietos taip pat skyrė labai mažai. Budrytė tai sieja su tradiciniais Lietuvos partizanų kovų naratyvu bei lyčių vaidmenų, neabejotinai smarkiai paveikusių Vilutienę, suvokimu¹¹³. Tokie atradimai sufleruoja, jog moteris laisvės kovotojų gretose tyrinėjantis istorikas, ko gero, neabejotinai susidurs su papildomomis šaltinių tyrimo problemomis – „prakalbinti“ jau surinktus partizanų talkininkių memuarus (turint omenyje, kad gyvų dalyvių dėl amžiaus likę mažai) kai kuriais dominančiais aspektais gali būti itin sunku, o interviu su pačiomis laisvės kovų dalyvėmis taip pat reikalaus papildomo tyrėjo pasiruošimo.

Taip pat iš dalies mums aktualus ir Enrikos Kripienės bandymas aptarti vyrų ir moterų santykių peripetijas partizanų gretose. Kontekstualiai straipsnyje paliejami kai kurie moterų įsitraukimo į rezistencinį pagrindį aspektai, kitos ypatybės. Čia keliami klausimai apie su jais sietiną galimai kintantį elgesį, normas, pasaulėvaizdį¹¹⁴. Minėtas straipsnis – nišinis, ir į mus dominančią tuometinės visuomenės struktūros, kismo problematiką žvelgiama tik iš gana siaurų darbo objekto rėmų.

Paminėtina ir 2020 m. rudens pradžioje Nidoje vykusi Thommo Manno kultūros centro ir Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto organizuota

¹¹² Marius Ėmužis, *Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.

¹¹³ Dovilė Budrytė, „From partisan warfare to memory battlefields: two women's stories about the Second World War and its aftermath in Lithuania“, in: *Gender&History*, vol. 28, no. 3, p. 754–774.

¹¹⁴ Enrika Kripienė, „Vyrų ir moterų santykiai Lietuvos partizanų gretose“, in: *Genocidas ir rezistencija*, nr. 1, 2020, p. 81–96.

mokslinė konferencija, skirta moterų kare temai. Čia vienokiems ar kitokiems moterų dalyvavimo laisvės kovose aspektams, ypatybėms bei sąsajoms aptarti buvo skirti penki pranešimai¹¹⁵. Sėkmingas renginys, tematiškai įvairūs pranešimai suponuoja, kad moterų kare tema esti iš tiesų perspektyvi ir aktuali visame Lietuvos istorijos kontekste. Konferencijoje skirtu pranešimo pagrindu taip pat publikuotas Aistės Petrauskienės straipsnis. Tai – apžvalginio pobūdžio darbas, kuriame istorikė aprašo moterų reglamentavimo Lietuvos laisvės kovose ypatybes bei išryškina praktinio veikimo gaires¹¹⁶.

2021 m., spalio pabaigoje, Vilniuje Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro istorikų iniciatyva buvo suorganizuota tarptautinė konferencija, skirta moters laisvės kovose temai ir problematikai. Joje savo tyrimus pristatė kolegos iš Rytų ir Vakarų Europos, vyko diskusija, aptarti pagrindiniai tyrėjų iššūkiai, pasidalinta patirtimi keliant probleminius klausimus, pasirenkant bei pritaikant metodologiją¹¹⁷.

Galiausiai pažymėtina, kad mus dominanti tema puikiai tyrinėjama ir peržengiant istorijos mokslo rėmus, t. y. neabejotinai pritaikoma tarpdisciplininiuose tyrimuose. Šiuo metu vykdomas Lietuvos mokslo tarybos finansuojamas projektas, skirtas smurto prieš moteris XX a. Lietuvoje temai; jo rėmuose kalbama ir apie reiškinių būklę tiek partizanų gretose, tiek pokario Lietuvos visuomenėje. Pasitelkiami ne tik istorijos, bet ir teisės mokslų disciplinos siūlomi įrankiai¹¹⁸. Žinoma, tai tik vienas iš pavyzdžių, kaip įvairiapusiškai, derinant skirtingų mokslo šakų suteikiama priegab ta pati tema gali būti nagrinėjama. Neabejotinai jų esti ir daugiau.

Išvados / Pasiūlymai

Tiek istoriografijos, tiek vyravusių vaizdinių apžvalga rodo, kad moterys Lietuvos ginkluotoje rezistencijoje vis dar yra menkai pažintas reiškinys. Aptariant, vaizduojant, apibendrinant moterų dalyvavimą vis dar yra naudojamos nekritiškai kartojamais, gana paviršutiniškais įsivaizdavimais, perimtais iš keleto pačių partizanų paliktų moterų apibūdinimų.

Viso laisvės kovų judėjimo kontekste istoriniuose tyrimuose moterys dažniausiai vaiz-

¹¹⁵ Plačiau žr. *Mokslinė konferencija „Karas ir moterys“*, [online], in: <https://www.mann.lt/lt/naujienos/moksline-konferencija-karas-ir-moterys-/200> (2023-11-09).

¹¹⁶ Aistė Petrauskienė, „Moteris Lietuvos partizaniniame kare: nuo formalaus reglamentavimo iki praktinio veikimo“, in: *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. XLII, Klaipėda, 2021, p. 241–261.

¹¹⁷ Daugiau informacijos žr. *Ginklo sesės: Europos moterys ginkluotoje rezistencijoje prieš sovietų ir nacių režimus*, [online], in: http://www.genocid.lt/UserFiles/File/Titulinis/2022/20221027_programa.pdf (2023-08-12).

¹¹⁸ Monika Kareniauskaitė, „Nutyłėta trauma? Smurtas prieš moteris sovietinių okupacijų kontekste“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, nr. 5, Vilnius, 2019, p. 17–22; plačiau apie tyrimo perspektyvoje aktualias temas, naudojamas tyrimo įrankius iš dalies galime sužinoti ir iš tyrimo rėmuose rengtos mokslinės konferencijos. Žr. *International Conference „The History of Violence Against Women: From Theoretical to Empirical Perspectives“*, [online], in: <https://hmf.vdu.lt/en/international-conference-the-history-of-violence-against-women-from-theoretical-to-empirical-perspectives/> (2023-11-08).

duojamos funkciškai – aptariant jų (pagalbinus) vaidmenis, ryšius su partizanais: ryšininė, rėmėja, medicinos sesuo, motina. Tokie vaizdiniai ryškiausiai atsispindi ir pačių laisvės kovų dalyvių paliktuose šaltiniuose, atsiminimuose, ir šiandieninėje kultūroje, viešojoje erdvėje. Vis dėlto straipsnio autorės mano, kad toks pakankamai vienpusiškas, supaprastintas vaizdavimas toli gražu neatskleidžia sudėtingos pokario realybės, laisvės kovotojų, jų talkininkų bendruomenės ir platesnės visuomenės audinio ypatybių. Nors naujesniuose pokario istorijos tyrimuose, rodos, situacija kiek keičiasi į gerąją pusę, moters rezistentų gretose tema pamažu atrandama ir normalizuojama, suvokiama nebe vien kaip pikantiškas priedėlis prie rimtų temų, iki visiškos jos integracijos, kokybiško ir visapusio ištyrimo dar yra ką nuveikti.

Manome, kad plėtojant šios temos tyrimus verta būtų laikytis tokių kryptių:

1. Išnagrinėti kiekybinius ir kokybinius iki šiol sukauptus duomenis, pateikti išsamią moterų laisvės kovose statistinę analizę. Šiuo metu, naudojantis Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (LGGRTC) sudarinėjama vardine Lietuvos partizanų duomenų baze, jau galima daryti tam tikrus apibendrinimus (dalyvių amžius, socialinė kilmė, vaidmuo, t. y. kovinės ar pagalbinės funkcijos ir pan.). Taip pat šiuo metu yra sukaupta nemažai garso ir vaizdo interviu su buvusiais rezistencijos dalyviais ir dalyvėmis, dalis tokių interviu buvo rinkti ir LGGRTC. Būtina sutvarkyti šį archyvą ir padaryti prieinamą tyrinėtojams, taip plečiant galimybes moterų dalyvavimo ginkluotoje rezistencijoje (ir bendrai laisvės kovų) kiekybinėms ir kokybinėms charakteristikoms tyrinėti.

2. Mąstyti apie moterų istoriją, ją tirti nepaleidžiant socialinės istorijos konteksto, siejant moterų dalyvavimo partizanų kare tyrimus su socialine visuomenės raida. Rytų Europos šalyse, patyrusiose ilgalaikę sovietinę okupaciją, socialinės istorijos tyrimai kelia papildomų iššūkių, kadangi kalbame apie itin didelį lūžį ir gilią transformaciją išgyvenusią visuomenę. Tačiau tai tik dar stipriau pagrindžia būtinybę, mąstant apie laisvės kovų pasekmes, palikimą, atmintį, neišleisti iš akių šio konteksto.

3. Prasminga prieiga tirti ne tik patį partizanų karą, įsispraudžiant į 1944–1953 m. rėmus, bet ir su karo istorija iškart drauge tirti ir karo atminties istoriją. Pirminis žvalgymas rodo, kad vyrai ir moterys, ko gero, vaidino skirtingus vaidmenis perduodant partizanų karo atmintį, taip pat, kad vyrai ir moterys naudojo skirtingas karo ir politinių represijų sukeltų traumų įveikos strategijas. Laikantis prielaidos, kad traumas įveikai viena pamatinių sąlygų yra trauminės patirties komunikacija, tai būtų dar vienas argumentas atskirai susitelkti į moterų ir vyrų grupes.

4. Užsienio istoriografijos pavyzdžiai rodo, kad pagrindinis šaltinis tiriant moterų rezistenčių istoriją turėtų būti interviu, kadangi įprasti šaltiniai mažai fiksuoja specifiškas moterų patirtis. Tokiu atveju ateities tyrimą reikia pradėti kuo greičiau, nes, nors moterys Lietuvoje linkusios pergyventi vyrus, kalbame apie beišeinančią kartą.

Mingailė Jurkutė, Enrika Kripienė

Women in Freedom Fights: state of research and methodological insights

Summary

The topic of the article is women in the Lithuanian guerrilla war. The authors review the development of the topic in Western historiography and the changing theoretical and methodological approaches, and then discuss the case of the Lithuanian guerrilla war. Firstly, the image of female partisan war participants (participation in a broad sense, from combatants to assisting the resistance in different ways) is reviewed in a broad time perspective, from the period of partisan struggle to the Second Republic of Lithuania. Secondly, Lithuanian historiography is analyzed.

The research reveals that, just like in the Western historiography, in the early period, while the partisan struggle was still ongoing, the first collective images appeared as uncritical, little reflected, idealized, and propagandized. Under the conditions of the Soviet regime, Lithuanian historiography did not develop, so after independence was restored, the same images – now supported by several of the earliest narrative sources (Juozas Lukša's memoirs, Lionginas Baliukevičius's diary) – crossed over into historiography, and are still widespread in the popular historical consciousness to this day. Propaganda about the Lithuanian guerrilla war of the Soviet period did not offer any specific images of the female participants. In the last decade new multicentric efforts to approach the research of women in the Lithuanian armed resistance (in terms of theory and methodology), as well as in social history in general, are observed.

Finally, the authors formulate possible guidelines for further research: to analyze the quantitative and qualitative data collected so far, to present a detailed statistical analysis of women in the partisan war; to study women within the context of social history, combining research on women's participation in guerrilla warfare with the social development of the society; to study the history of war memory simultaneously with the research of guerrilla war; to use the interview method more extensively, since examples in Western research have revealed that conventional written sources do not capture the specific experiences of women.

Keywords: Second World War, guerrilla warfare, postwar, freedom fights, women, women's history, gender studies, images.